

8569
8570

ՄՇԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԳԵՏՆԱԽՆՁՈՐՈՅ

8571
8572

8573
8574

8575

Կ. ՊՈԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1880

635.2

5-84

1094
p 87

2002

2011

այս

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՊԻԻՏՃԷԻՆ
Վ Ր Ա Յ

ԱՐՏԱՏՊՈՒԱԾ

«ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ»Ի 1910 ՄԱՅԻՍ 31,
ՅՈՒՆԻՍ 1, 2, 4, 7, 9, 11Ի ԹԻԻԵՐԷՆ

Գ Ր Է Յ

ՏՕՔ. Ն. ՏԱՂԱԽԱՐԵԱՆ
Օտմանեան Երեսփոխան Սեբասիոյ

Կ. ՊՈԼԻՍ

Տպգր. ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆԻ
1 9 1 0

ԴԻՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԵՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ՊԻՏՃԷԻՆ

Վ Ր Ա Յ

Հետ ներկայ անասական տարւոյ (1326—27) պիւտժէի, Օսմ. կայսրութեան տարեկան եկամուտն է 26 միլիոն ոսկի, որուն 8 $\frac{1}{2}$ միլիոնն յառկացուած է երկրին պարտուց հաշուոյն, 14 միլիոնը պատերազմական գործոց ու երկրին ապահովութեան, իսկ մնացեալ 3 $\frac{1}{2}$ միլիոնին վրայ բարդելով և փոխառութեամբ առնելիք 6 միլիոնի գումարը՝ պիտի հոգանք կայսրութեան տարեկան 32—33 միլիոն ոսկւոյ ծախսուց մնացեալ մասը:

Բնականաբար կ'կարծուէր թէ՛ այս 33 միլիոն ոսկւոյ ծախսուց մէջ կարեւոր տեղ մը պիտի բռնէին Կրթական, Հասարակաց շինութեանց և Երկրագործական նախարարութեանց բաժինները, զի այնչափ ազէտ է դեռ մեր ժողովուրդը, հաղորդակցութեանց արագ միջոցներէ ու կանոնաւոր հաւթաներէ զուրկ է մեր երկիրը, ու արհեստները

77 34-57

77 34-57

աւարական վիճակի մէջ կ'գտնուին, և երկրագործական տեսակէտով այնչափ ետ մնացած ենք՝ որ մեր նահապետական դրու- թեամբ մշակութիւնը քաղաքակրթեալ եր- կիրներու մէջ տեղի ունեցածին նման վի- ճակի մը վերածելու համար՝ մեծամեծ դո- հողութեանց պէտք կայ: Դժբախտաբար մեր յոյսերէն և ոչ մին գործադրուած է, Հանր. շինութեանց և կրթական նախարա- րութեան հաշուոյն 880ական հազար ոսկի տրուած է, իսկ Երկրագործական և Հան- քային նախարարութեան համար 367 հազար ոսկի միայն. յորմէ եթէ անշտոնեւ երկրա- գործութեան հետ ու է առնչութիւն չու- նեցող Հանքային վարչութեան ծախքերը՝ զուտ երկրագործական գործերու համար կ'մնայ միայն 200 հազար ոսկւոյ անհաւատալի և ծիծաղելի գումարը: Ար- դարեւ կայսրութեան մը մէջ որ զուտ երկրագործական է, և որուն 26 միլիոն եկամուտին 20 միլիոնն^(*) երկրագործ դասա-

(*) .— Տասանորդի, աղնամի, վարելա- հողերու, անտառաց, ծխախոտի, չերամի, ևն. տուրքերը միայն երկրագործներուն յատուկ ըլլալով՝ կ'ներկայացնեն 10 միլիոն ոսկի. մնացեալ 16 միլիոնի տուրքն ամբողջ ժո- ղովրդեան յատուկ է՝ որուն $\frac{2}{3}$ ն երկրագործ ըլլալուն՝ անոր բաժին կ'իյնայ 10 միլիոն ևս: Ընդամէնը 20 միլիոն ոսկի:

կարգը կ'վճարէ, անոր արհեստին, գործե- րուն ու դարգացման համար կ'ծախսուի միմիայն 200 հազար ոսկի, այսինքն $\frac{1}{10}$ 1: Եթէ այդ 200 հազար ոսկւոյ գումարը ման- րամանօրէն քննենք, պիտի հաստատենք թէ երկրին երկրագործութեան յառաջդիմու- թեան համար ծախսուածն անշտոն է, ու այդ գումարին աւագ մեծամանութիւնը կ'արուի պաշտօնէից՝ որոցմէ մինչև ցարդ երկիրը շատ քիչ օգտուած է:

Որո՞ւ վերագրել այս անտրամաբան բաշ- խումին յանցանքը. բնականաբար Երկրագոր- ծական նախարարութեան որ իր խնամոց յանձնուած զանազան ճիւղերու զարգաց- ման մասին պէտք եղած պիւտժէն ներկա- յացուցած չէ, և նոյն իսկ չէ կրցած պաշա- պանել իր ներկայացուցածը, որով և պիւտ- ժէի յանձնաժողովն անոնց մի մասն կրճա- տած է: Մինչդեռ այլ նախարարութիւնք ոչ միայն իրենց կանխաւ ներկայացուցած վարկերն ընդունել տուին պիւտժէի յանձ- նաժողովին, այլ և ապա յաւելուածական վարկեր պահանջեցին, ու Երեսփոխանու- թեան ընդունել տուին յառաջ քան պիւտ- ժէի քննութիւնը: «Չլացող տղուն կաթ չեն տար» կ'ըսէ ժողովրդական առածը:

Շատեր՝ և նոյն իսկ՝ Երեսփ. Ժողովոյ անդամներէ ոմանք՝ ի պաշտպանութիւն պատերազմական նախարարութեան յատ-

կացեալ խոշոր վարկերուն՝ կ'ըսեն թէ՛ Օսմ. կայսրութիւնն ընդարձակատարած ու իր աշխարհագրական դիրքով տասն կառավարութեանց հետ սահմանակից ըլլալուն, ու իր ժողովուրդն 20ի չափ այլազան ցեղերէ բաղկանալուն՝ երկրին պաշտպանութեան, պահպանութեան, ու ապահովութեան համար պէտք կայ մեծ բանակի և ծախուց. կ'ընդունիմ, բայց այդ պատճառը չէ որ ժողովուրդը քաջա մնայ, երկիրն հաղորդակցութեան արագ ու դիւրագոյն միջոցներէ ի սպառ զրկուած ըլլայ, ու երկրագործն և երկրագործութիւնը լքուին. ե՛լ, այդ անտես առնուած երեք նախարարութիւններն են որ պիտի կրնան երկրին զարգացման, հարստութեան ու բարգաւաճման ծառայել, անոնց ի նպաստ եղած ղոհողութիւնք և նոյն իսկ մեծամեծ փոխառութիւններ վախճնելու չեն զմեզ, անոնց համար տրուած գումարները կորսուած չեն, այլ մեծ տոկոսով շահու դրուած կրնան համարուիլ : Տնտեսագիտութիւնը քիչ ծախսելուն մէջ չէ, այլ ծախսուած գումարէն համեմատաբար աւելի շահ ձեռք ձգելուն մէջ կ'իյայանայ : Ուստի և պէտք չէ վախնանք ժողովուրդը լուսաւորելու ու կրթելու, հաղորդակցութեանց միջոցները դիւրացնելու համար երկիրը խճուղիներու ու երկաթուղեաց ցանցով մը ծածկելու,

մեր ծովեզրերն ու գետիզրերը նաւագնացութեամբ իրարու և օտար երկիրներու հետ կապելու, երկրագործութիւնը նպաստաւորելու, անջրդի անապատներն ողողելու, ճահճային մակերևոյթները չորցնելու, երկրին արդէնաբերութեան վնասող պատուհաններուն դէմ կռուելու մասին՝ պէտք եղած վարկերը քուէարկելէ, և առ այդ փոխառութիւններ ընելէ : Ասոնց մասին խնայողութիւն ընելն ընդհակառակն Տնտեսագիտութեան դէմ մեղանչել է և դատապարտելի :

* * Այս զրկեալ երկրագործական նախարարութիւնն իր կազմութեան մէջ իսկ տարօրինակութիւն մը կ'ներկայացնէ : Արդարեւ անտառները կրնան միանալ երկրագործութեան՝ զի անոր մէկ ճիւղը կ'համարուին, սակայն չեմ գիտեր թէ ի՞նչ առնչութիւն ունին հանքերն երկրագործութեան հետ : Ասոնք կրնան ծլեւծուիլ և կամ նոյն իսկ Նափաայի նախարարութեան մէկ Տնօրէնութիւնը կազմել, բայց երբեք երկրագործութեան հետ միանալ :

Աւելի արտառոց չէ՞ք գտնար՝ երկրագործական դրամատուներու վարչութեան Նափաայի նախարարութեան ենթարկելը . . : Բնականաբար շատ աւելի արտաբանական ու բնական է որ բուն Երկրագործութիւնն Անտառաց և Երկրագործական դրամատան

հետ մէկ նախարարութիւն կազմէին և Հան-
քերն անջատուէին իսպառ:

* * Երկրագործական նախարարութիւնն
իր կազմութիւնէն ի վեր անբախտ գտնուած
է, չէ ունեցած դժբախտաբար ո՛չ գործին
հողւով փարած նախարար՝ և ոչ ալ մաս-
նագէտ պաշտօնէութիւն. իրր խորթ տղայ
անտեսուած ու անխնամ լքուած՝ ենթակայ
եղած է անխիղճ շահատակութեանց:

Սահմանադրութեան հրատարակութիւնն
յոյս ներշնչեց մեզ թէ վերջապէս կարելի
պիտի ըլլար քիչ մը կարգ կանոն դնել հոն:
Արդարեւ՝ Սահմանադրութեան հռչակման
սկիզբներն Հաշուակալութեան դիւանէն և
Ելեւմտից նախարարութենէն քննիչ մար-
միններ եկան քննել Երկրագործական նախա-
րարութեան գործառնութիւնները, և որոնք
իրենց տեղեկագիրը մատուցին Եպարքոսու-
թեան: Պետական Խորհուրդի ընդհանուր
դատախազն իր խորհրդածութիւնները գրու-
թեամբ մը Երկրագործական նախարարու-
թեան հաղորդեց՝ զեղծ պաշտօնէից դատի
ենթարկման հրահանգով, Եպարքոսութիւնը
տեղեկագրերէն մին մասնաւոր հրամանա-
գրով մը Երկրագործական նախարարու-
թեան ղրկեց 1324 ԹՂրինի Սանիի 17ին...:
Տակն ու վրայ եղաւ Նախարարութիւնը, զի
բոլոր կարեւոր պաշտօնէից իրր զեղծարար
դատաւարութիւնը կ'պահանջուէր...: Սա-

կայն այդ հրամանները չգործադրուեցան ու
Նախարարութիւնը չմաքրագործուեցաւ...:

* * Նախարարի մը համար ներքի է
այդ նախարարութեան վերաբերեալ ճիւղե-
րու մասին անգիտակ ըլլալը. անոնք շատ
անգամ դիւանագէտներ կրնան ըլլալ. քա-
կայն իրենց օգնականներն երբ գտնուին՝
հարկ է որ հմուտ ըլլան այդ նախարարու-
թեան յատուկ խնդիրներուն, և ոոյն իսկ
գիտուններ ըլլան, ու ո՛չ միայն առաջ-
նորդեն նախարարներն ու զայն լուսաւո-
րեն, այլ և անոնց բացակայութեան դերերնին
կարենան կատարել գիտակցաբար, ալ-
սինքն ունենան մասնագիտական և դիւա-
նագիտական հմտութիւն: Այդ յատուկ-
թիւններն ունին քիչ շատ մեր բոլոր նա-
խարարութեանց օգնականները, ի բաց առ-
եալ երկրագործական նախարարի օգնա-
կանէն, որ ո՛ր և է հմտութենէ զուրկ է.
ու միայն հասած թուղթերն հեկալի լնելու
պաշտօնն ունի, գործ զոր անշուշտ 500
ղշ. ամսականով երկրորդական պաշտօն-
եայ մ'ալ կրնայ կատարել, ու այդ դերը
կատարելու համար 4000 զշ. ամսական կը
տրուէր ցարդ. ու չգիտեմ ի՞նչ պատճա-
ռով այդ գումարը քիչ համարուելով,
պիտեթէ յանձնաժողովը զայն 5000ի բար-
ձրացուցած է...: Այո՛, նախարարի օգ-
նական մը ընդունելու է գոնէ 5000 զշ.

ամսական և աւելի իսկ, սակայն պայմանաւ որ արհեստական հմտութիւն ունենայ և ի հարկին կարենայ նախարարի դերը կատարել:

* * Երկրագործական նախարարութեան հաշուակալութեան գրասենեակը նշանաւոր է իր խառնակ հաշիւներով: Վերջին 15 տարիներու միջոցին նախարարութեան կողմէ գործիքներու, սերմիցուի, ևն.ի համար ծախսուած և երկրագործական ու արհեստական վարժարաններու տրուած գումարներու հաշիւները լաբիւրինթոսական վիճակի մէջ կ'գտնուին. ու այդ մասին Սահմանադրութեան հոչակումէն ի վեր Հաշուակալութեան դիւանի (Տիվանը մուհասէպաթ) կողմէ բազմիցս ուղղուած ու Բ. Դոնէն ալ խստիւ պահանջուած են, սակայն այս հաշիւները չեն տրուած, և ըստ նախարար պէյի՝ վերջերս Երեսփ. Ժողովոյ մէջ տուած պատասխանին «Իրենք հաշիւները առ ուղած են, սակայն հաշուակալութեան դիւանը չէ ուղած ընդունիլ...», զի լաբիւրինթոսային վիճակի մէջ էին և անընդունելի: Ու այդ դիւանին տնօրէնն ու իր մումէյիզը նախարարութեան կողմէ պիւտժէի յանձնաժողովին աշխատութեանց ներկայ գտնուելով՝ յաջողած են իրենց ամսականներուն վրայ բարդումներ ընել տալ, առաջինը 3,500 ղշ.

ամսականը 4500 ղշ բարձրացուցած է, իսկ երկրորդը 1500 ղշ.ի ամսականն 2000 ղշ.ի. անշուշտ շարունակելու համար պահել իրենց հաշիւները քառասային վիճակի մէջ: * * Երկրագործական նախարարութիւնը չորս տնօրէնութեանց կ'ըստնուի. արդ. պիտի քննենք անոնց իւրաքանչիւրը, իրենց ստորակ սրդեալ գլխաւոր պաշտօնէութիւնն ու ենթակայ հաստատութիւնները, ևն., գլխաւորապէս պիւտժէի տեսակէտով:

Հ Ա Ն Ք Ե Ր Ը

Frucht

Ըստ օրինի նախարարութեան ինքնազան ճիւղերու տնօրէններն այդ ճիւղերու մասին ունենալու են անվիճելի հմտութիւն, զի իրապէս անոնք են իրենց յատուկ ճիւղերու գործոց վարիչները, և ոչ թէ՛ նախարարներն, որոնք ինչպէս ըսինք դիւանագէտներ են շատ անգամ նոյն իսկ Եւրոպայի մէջ:

Մեր այս նախարարութեան զանազան ճիւղերու տնօրէններն ալ դժբախտաբար իրենց անձին վրայ չեն միացներ իրենց աթոռին պահանջած յատկութիւնները: Արդարեւ հանքային տնօրէնն՝ հանքերու մասին մասնագիտական ունէ հմտութենէ զուրկ է, երկար առեւն հանքային վարչութեան

Թղթեղինաց պահապան (էվրագ միւտիրի) եղած է, ու ապա անուանուած է տնօրէնի փոխանորդ, և հուսկ ուրեմն... տնօրէն:

Հանքային կեդրոնական վարչութեան մէջ կար՝ հանքային գիտութեանց տեղեակ անձ մը, երկար տարիներէ ի վեր մեր մէջ աշխատող օտարական մը՝ զոր չեմ գիտեր ի՞նչ խորհրդով իր պայմանագրութեան ժամանակին աւարտուէն ետք ճամբու դըր- ունեցաւ, առանց ունէ արժանաւոր յաջորդ մը կարգելու իր տեղը:

* * * Կայսրութեան մէջ միայն քանի մը հանքային ճարտարագէտներ կան, իբր կա- ռավարական պաշտօնեայ, որոնք անբաւ են հսկելու Թուրքիոյ հանքային գործերուն, և նոյն իսկ չունինք մեր հանքերէն ելած տեղացի կամ օտարահպատակ հանքային շահագործիչներու հանած քանակութիւնն հսկակշռելու (contrôler) մասնաւոր պաշտօ- նեաներ և այդ ընկերութեանց յատուկ ճարտարագէտներու վկայութեանց վրայ կ'հիմնենք մեր բոլոր հաշիւները:

* * * Հանքերու մասին շատ մը բաներ կ'պատմուին ժողովրդեան մէջ և նախարա- րութիւնն ի վիճակի չէ անոնց մասին ըսուած- ներն ստուգելու... Զոր օրինակ Կ. Պոլսէն քիչ հեռու կղզիի մը գինկի հանքին մէջ նկատի առնելու քանակով ոսկի կայ կ'ըսուի... չենք գիտեր թէ ատիկա ո՞րչափ

էրչդ է. նախարարութիւնն ի վիճակի չէ և այդ ստուգելու, զի չունի հակահսկող հան- քային ճարտարագէտներ, ու շատ անգամ հանքային գործերու վարչութիւնն անտա- ռային պաշտօնէից յանձնուած է:

Հսկող պաշտօնէութեան անբաւութեան կամ պարտազանցութեան հետեւանքով է- րէյլի հանքածուխներուն մէջ տեղի ու- նեցած է վերջերս՝ հանքերու մէջ օդի հո- սանաց լաւ չկատարուելուն հետեւանքով՝ կրիզուի դէպք մը՝ որուն վեց օսմանցիներ զոհ գացին...:

* * * Հանքերու վարչութեան տեսակէ- տով շատ մը բաներ կ'պատմուին. զոր օրի- նակ՝ 500 արտօնեալ հանքերուն 50ը կ'չա- հագործուի՝ իսկ մնացեալ 450 լքեալներուն օրինական տուրքը (րուսուժը մուհարրէրէսի) չառնուիր, ինչո՞ւ:

Էվգաֆի յատուկ հանքերէն հէքթառ գլուխ 10 դրչ.ի տեղ 10 փրչ. կ'հաշուուի եղեր ու այդ գումարներն ալ չեն դանձուիր: Երեւոյի վաղեմի սիրելիներու տրուած 16 հանքերու մէկ քանին Սահմանադրու- թեան հռչակումէն ետք ետ դարձուած է, միւսները կ'մնան իրենց ապօրէն տէրերուն ձեռքը, և ի՞նչու:

Զեմ գիտեր թէ ո՞րչափ իրական են այս ըսուածները, որոնց մասին ուղուած լուսա- քանութիւնն եթէ հաճէր մեզ տալ հանքային

նախարարը՝ զանազան հոս կրկնելու հարկին մէջ չպիտի գտնուինք :

* * * Հանքային վարչութեան մէջ ամէնէն աւելի պակասն է գիտակ ու հմուտ պաշտօնէութիւնն : Ծնօրէնութեան գլուխն ունենալու ենք հմուտ հանքարան վարիչ մը, նոյն իսկ օտարազգի խորհրդական անուան թակ, և հանքային ճարտարապետներու երամ մը : Սխալ մ'է օտարազգիներու պաշտօնավարութենէն խոյս տալու դրութիւնը . պէտք է դիմել անոնց՝ մինչեւ որ մենք ունենանք անոնց տեղը բռնող օմանցի հմուտ պաշտօնեաներ : Մեր ամէնէն լաւ կադմակերպուած վարչութիւնը զինուորականն է, որով կրնանք արդարեւ մրցիլ եւրոպական առաջնակարգ պատերազմիկ ազգերու հետ, և այս եղած է շնորհիւ օտարազգի զինուորական մարդիկներու, որոնցմէ օգտուած ենք ու կ'օգտուինք ալ : Մովային վարչութիւնն որ այնչափ լքուած ու խառնակ վիճակի մը մէջ կ'գտնուէր՝ ահա օտարազգի ծովապետներու աջակցութեամբ վերակազմելու վրայ ենք, և ես հաւատք մեծ ունիմ թէ քիչ ժամանակէն մեր նաւատորմն իր վաղեմի փայլը պիտի առնէ, ու ցամաքային բանակի բարձրութեան պիտի ձգտի : Մեր այժմու Դաշխիճին փայլերէն՝ Նիւմոտից նախարար Ճավիթ պէյ ինքն առաջինն եղաւ խոստովանելու օտար ե-

լեւմտագէտի մը աջակցութեան կարեւորութիւնը՝ մեր խանգարեալ պիւտժէն հաւասարակշռելու համար, և կ'օգտուի ալ . ինչո՞ւ ուրիշ նախարարութիւններ չօգտուին գոնէ ժամանակ մը՝ օտարներէն, մինչեւ որ ունենան իրենց գիտակ պաշտօնէութիւնն ու կարող վարիչները :

* * * Դանք մեր հանքերուն, որոնց վարչութեան համար մեր ամէնէն աւելի պէտք ունեցածը հանքային ճարտարապետներն են : Առ այս չպիտի առաջարկեմ հանքաբանական վարժարան մը բանալ, զի գիտեմ թէ՝ ինչ մեծամեծ ծախքեր կ'պահանջէ այս կարգի հաստատութիւն մը, և թէ նոյն իսկ եւրոպական մեծ տէրութիւններէն ոմանք՝ ինչպէս Իտալիա՝ նախապատիւ կ'համարին ռեսանդներ զրկել եւրոպայի հանքաբանական մեծ վարժարանները, քան առանձինն մեծածախս հաստատութիւն մը պահել : Սակայն պատրաստուած աշակերտներ զրկելու ենք՝ որոնք կարենան հետեւիլ այդ բարձրագոյն վարժարաններուն և ոչ թէ անցեալ տարի Փարիզի հանքաբանական վարժարանը զրկուածներուն պէս անպատրաստինք՝ որոնց մին յուսահատ վերադարձաւ, ու միւս երկուքը չկրցան ու չեն կրնար կանոնաւորապէս հետեւիլ . . . : Յրանսայի մէջ՝ Բարիդի Հանքաբանական վարժարանէն զատ կան երկրորդական վարժարաններ ալ, ուր

աւելի համեստ կարողութեամբ ուսանողներ կրնան մտնել, և կուտան բաւական կարող ճարտարագէտներ: Մենք միշտ աչքերնիս բարձրագոյններուն վրայ յառած ենք, առանց նկատի առնելու մեր ուսանողներուն կարողութիւնը:

Այս վարժարաններէն ելող ուսանողները՝ գոնէ անոնց մէկ մասը՝ վարժարանի շրջանն աւարտելուն հոս բերելու չենք, ո՛չ, այլ ջանալու է որ անոնք հոն ժամանակ յետ կարող ճարտարագէտներու հսկողութեան տակ ու հանքերու մէջ աշխատին, փոքր ինչ թրծուին, և հուսկ ուրեմն դառնան հոս: Այս մասին եղած զոհողութիւններն արդիւնաշատ պիտի ըլլան:

* * * Կարգ յը հանքեր կան զորս կառավարութիւնն ինքը կ'չհաղործէ, ասոնց մասին զեղծումներու զրոյցներ կ'խօսուին ժողովրդեան մէջ, և մասնագէտներ կ'պնդեն թէ փոքր ինչ ծախքով այս հանքերը շատ աւելի արդիւնաւոր կրնան ըլլալ, և թէ այդ հանածոներուն զտման բուն գործողութիւնը, և ձեւատուութիւնն օտար երկիրներու մէջ տեղի կ'ունենան: Կա՛մ կառավարութիւնն այդ հանքերու գործարաններուն կատարելագործման համար պէտք եղած զոհողութիւնն ընելու է, և կամ զանոնք ընկերութեանց յանձնելու է աճուրդով... և որով թէ՛ կառավարութիւնն

հոգէ յը կ'ազատի և թէ՛ զանձը մեծապէս վ՛օգտուի: Պէտք է միանգամ ընդ միշտ ընդունիլ թէ կառավարութիւնն հանագործ ու ֆապրիքաթէօն չկրնար ըլլալ, ու ըլլալու չէ: Այս ճշմարտութիւնն արդէն ընդունուած ու քանիցս երեսփոխանական ժողովոյ մէջ կրկնուած է մեր տնտեսագէտ ելեմտից նախարարին կողմանէ, և չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ ի գործ դնել տրուած չէ ցարդ:

Ա Ն Տ Ա Ռ Ն Ե Ր Ը

Հանքային վարչութեան մասին ըսածնուս մէկ մասը կրնանք կրկնել և հոս: Անտառային վարչութեան գլուխը գտնուող անօրէնը՝ անտառային գիտութեան մասին ունէ ուսում ընդունած չէ. անիկա 50 տարի առաջ Փրանսացի Սիմոն Թաօիի անօրէնութեամբ բացուած Անտառաբանական վարժարանին մէջ արաբերէն լեզուի ուսուցիչ եղած է, և միանգամայն դասերը գրական լեզուի վերածող: Բացատրեմ. Ս. Թաօի ֆրանսերէն կ'դասախօսէ եղեր, Հէքիմեան էֆ. ալ դասը թուրքերէնի կ'ըսարգմանէ, սակայն թուրք լեզուի քաջահմուտ չըլլալուն՝ Ալի Հօճա անոր ժողովրդական թուրքերէնը գրականի կ'վերածէ եղեր, ու այսպէսով փոքր ինչ ընտելացած է անտառնե-

բու հետ, ու այսօր Օսմ. կայսրութեան Անտառաց Լնդհ. Տնօրէնութեան կոչուած է:

Այս աշգլուի վարչութեան հետեւանքով գիտէք թէ մեր երկրին ընդարձակատարած անտառներն ինչպիսի խեղճ ու աւերակ վիճակի ենթարկուած են. ու որքան աւազօրէն փճանալու վրայ են:

Արիսթիտի փաշա իր նախարարութեան ժամանակ տեսաւ այս ցաւալի վիճակն ու զայն դարմանելու մօտք որոշեց Եւրոպացի անտառագէտներ բերել և անոնց համար 2,400 ոսկւոյ գումար ընդրած էր պիւտժէին մէջ, սակայն լսածիս նայելով՝ Անտառաց Տնօրէնութեան կողմանէ ամէն ջանք ի գործ դրուելով՝ դժբախտաբար այդ վարկը ջնջուած է պիւտժէին մէջ, քրուն վերահաստատութիւնը կարեւոր է և անհրաժեշտ:

* * Անտառաց պաշտօնէութիւնն ընդհանուր առմամբ շատ տգէտ է, մանաւանդ այս վերջին 17 տարիներու միջոցին երկրագործական վարժարանէն ելած անտառաց պաշտօնեաները: Ատոնք՝ ցաւալի է ըսել՝ միայն անտառները վաճառելու պաշտօնեաներ են, և որոնք ծառայեցին աւելի մեր երկրին պատուական անտառները փճացնելու, և այսօր տեղեր կան ուր ժողովուրդն իր վառելափայտը ձարելու համար օր մը, 2, 3 և մինչեւ 5 օր կ'ճամբորդեն, զոր օրինակ՝ Սեբաստիոյ սանճագին Գանկալի

գաւառակը... ու եթէ այսպէս շարունակուի՝ պիտի ստիպուինք մեզի պէտք եղած վառելափայտն ալ Եւրոպայէն օպասել, ինչպէս ատաղձի փայտին մէկ մասը բերել կուտանք արդէն: Պէտք է նկատի առնել թէ անտառները միայն փայտ և առաղձ մատակարարելու յատուկ չեն, այլ՝ երկրին ջրաբաշխութեան կանոնադրութեան ու պաշտպանութեան գործին կ'նպաստեն: Արդարեւ անտառներն երկրին յակերեւոյթն հասնող ջուրերն իրենց արմատներով ստորերկրեայ աւաղաններու մէջ կ'ամբարեն, որոնցմէ ծնունդ կ'առնեն ջուրերու ակերը: Անտառ չգտնուած երկրի ջուրերն հեղեղի վերածուելով՝ լճակեալ հողերու և նոյն իսկ շինութեանց համար աւերներ կ'գործեն ու կ'անհետանան առանց ունէ օգուտ ունենալու: Եւ արդէն քանի մը տարիէ ի վեր մեր երկրին աղետաբեր հեղեղներն անտառաց փճացման կ'վերագրեն:

Գիտութիւնն այսօր ընդունած է թէ անտառ չեղած տեղը ջուր չըլլար, ջուր չեղած տեղը խոտ չըլլար, և ասոնց չգոյութիւնը կենդանեաց փճացում յառաջ կ'բերէ, ու մենք արդէն այս դժբախտ արդիւնքը տեսնելու վրայ ենք, մեր ընդարձակատարած պատուական անտառներուն փճացմամբ:

Անտառները մեծապէս կ'ծառայեն երկրի մը պաշտպանութեան գործին: Ար-

դարեւ երկրի մը բնական սահմանները լեռ-
ներով գծուած ըլլալով՝ կ'աշխատուի որ
անոնց գագաթներն անտառներով պսակ-
ուած ըլլան, որոնք պատերազմի ատեն
մեծ ծառայութիւն կ'մատուցանեն: Շատ մը
երկրներու մէջ անտառներու հսկողութեան
պաշտօնեաներ կէս զինուորականներ են,
զինուորական համազգեստ կ'կրեն, ու Ան-
տառաբանական վարժարանաց մէջ զինուո-
րական դասընթացք մը կ'աւանդուի և
զինուորական կրթութիւն ու մարզանք
կ'աւանդուի: Ֆրանսայի Անտառաբանական
բարձրագոյն վարժարանէն ելողներ սպա-
ներ են:

Եւրոպայի մէջ ջրերու հսկողութեան
խնամքն ալ անտառագէտներու կ'աւանդուի,
զի ոչ միայն ինչպէս վերը տեսանք ջրերն
առնչութիւն ունին անտառաց հետ, այլ և
անոնց պէս շատ անգամ երկրի մը բնական
սահմանները կ'գծեն: Հեղեղներու ընթացքն
ուղղելու (correction des torrents) գործն
անտառաբանից յանձնուած է, և առ այդ
մասնաւոր դաս մը կ'աւանդուի (Անտառա-
բանական վարժարանաց մէջ):

Դժբախտաբար մեր անտառաց պաշտօն-
եաներ ու և է ծանօթութիւն չունին ջրե-
րու վարչութեան մասին ու ջրերու խնամ-
քը բոլորովին Ինութեան թողուած է: Յա-
ւօք կ'ըսեմ թէ՛ այս տեսակէտով մենք շատ

եւտ մնացած ենք մեր դրացի Պուլկարնե-
րէն, ուր ո՛չ միայն Եւրոպայի Անտառաբա-
նական վարժարանաց մէջ կրթեալ-ու վկայ-
եալ անտառագէտ պաշտօնեաներ կան, այլ
և ջրերու պաշտպանութեան գործը մաս-
նաւոր հսկողութիւն մ'ունի Անտառաց Տնո-
րէնութեան վարչութեան տակ, նման եւ-
րոպական կառավարութեանց:

Մեր Անտառաց վարչութիւնն այնչափ
թերութիւններ ունի որ, ըստ ոմանց անոր
գոյութիւնն աւելի վնասակար է քան օգ-
տակար: Նոյն իսկ ըսողներ եղան թէ՛ այն
օրէն որ Անտառաց վարչութիւն մը ստեղ-
ծուեցաւ՝ այն օրէն սկսաւ մեր պատուա-
կան անտառներու փճացումը:

Իբր դարման հարկ է դիտուն անտա-
ռագէտ մը բերել Եւրոպայէն, գոնէ իբր
խորհրդական Տնօրէնութեան: Ուսանողներ
զրկել Եւրոպա անտառաբանութիւն ուսա-
նելու համար, սակայն պատրաստուած ու-
սանողներ և ոչ թէ անցեալ տարուան զըր-
կուածներուն պէսներ՝ որք ըստ վարժարանի
տնօրէնին վկայութեան չեն կարող հե-
տելի դասուց: Պէտք է գիտնալ թէ՛
Անտառաբանական բարձրագոյն վարժա-
րանի մուտքն ամէնէն դժուարիններէն հա-
մարուած է Եւրոպայի մէջ. ի Ֆրանսա Եւ-
րոպագործական բարձրագոյն վարժարանի
և կամ Բագմարուեստեան վարժարանի չըր-

ջանաւարանները միայն կ'ընդունուն հոն, ուստի և բարձրագոյն ուսում առած և բարձրագոյն մաթեմատիքի մէջ շատ զօրաւորները միայն հոն դրկել յանդգնելու է, եթէ կ'ուզենք որ օգտուին անկէ: Կրնանք և մի քանիներ ալ դրկել Անտառաբանական գործնական վարժարանները, որպէս ֆրանսական Պառի վարժարանը... և այս առաջին ուսանողներու դարձէն ետք՝ անոնցմով՝ բանալ անտառաբանական վարժարան մը և անտառի մը մէջ:

Իսկ զալով անտառաբանական անուանեալ այն տարօրինակ վարժարանին, տարիէ մ'ի վեր բացուած ի Գումգաբու, որ բանի մը չի նմանիր, հարկ է փակել զայն, ամօթ է: Մասնագիտական վարժարան մը բանալու համար գոնէ քանի մը մասնագէտներ ունենալու ենք. մենք մէկ հատ ալ չունինք: Արդարեւ մեծ յանդգնութիւն առանց մասնագէտի մասնագիտական վարժարան մը բանալ, ու զայն «բարձրագոյն» անուանել:

Անցեալ տարուան պիւտժէին մէջ մեր աւերեալ ու գրեթէ բնաջինջ եղած անտառները տնկելու համար 300 ոսկւոյ գումար մը արուած էր, զարմանքով դիտեցի թէ սոյս տարուան պիւտժէին մէջ առ այս ո եւ է գումար յատկացուած չէ. չեմ գիտեր թէ անցեալ տարուան 300 ոսկւոյ գումարը գործածուած է թէ ոչ, և ո՛ւր անտառ տնկուած է:

Արդեօք այդ գումարով մեր բոլոր անտառները տնկուեցան, ու ալ ևս պէտք չմնաց այդ մասին ու է գումար յատկացնել այս տարի:

Անտառատնկութեան շատ պէտք ունինք, և այս մասին խնայողութիւն ընելը մեծ սխալ մ'է. մեր հայրինակիցներն երբեմն օրերով ճամբայ հեռունները կ'երթան կառք մը վառելափայտ ճարելու համար, զանոնք այդ արգահատելի վիճակէն ազատելու է:

Մեր երկրին մէջ անտառները կտրելով դաշտի վերածելու տարօրինակ ազատութիւն մը կայ. ուստի և հողի պէտք ունեցող երկրագործներ շատ անգամ անտառ մը վարելահողի վերածելու համար նախապատիւ կ'համարին զայն այրել՝ քան թէ մի առ մի ծառերը կտրել, որ աւելի աշխատութիւն կ'պահանջէ... ուսկից յառաջ կուգան անտառաց հրդեհներու մեծ մասը. ոմանք ալ հաճոյքի համար կրակ կուտան անտառաց:

Մեր գիւղացիք երբ անտառ երթան՝ իրենց պէտք եղածէն շատ աւելի ծառեր կ'կտրատեն և ընտրողութիւն մ'ընելով մէկ մասը կ'թողուն անդ, որ կ'փճանայ, մանաւանդ երբ մտուք, ջրի գուռ, լուացքի տաշտ (թէքէ) կամ թի շինելու համար անտառ երթան՝ իրենց պէտք եղածին տանապատիկը ծառ կ'փճացնեն:

Այս ամէնուն ի դարձան կ'առաջարկեմ .

Ա. Իսպառ արգելել անտառ կտրելով
դաշտի վերածելու գործը :

Բ. Անտառ հրդեհողները խստիւ պատ-
ժել :

Գ. Ժողովրդեան չթողարել անտառ
մանելով փայտ կտրել, այլ ինչպէս տեղի
կ'ունենայ եւրոպական երկիրներու մէջ,
կառավարական պաշտօնեայք փայտերը
կտրել տալով փայտի կոյտերու վերածելու
են, որք վաճառականաց խոր. մէթրով կը
ծախուին, իսկ շուրջ բոլորի ժողովրդեան
ըստ իրենց պիտոյից՝ այսինքն ընտանեաց
անդամոց թուոյն համեմատ վառելափայտ
կուտան ձրի :

Դ. Գիւղացի ժողովրդեան պէտք ե-
ղած փայտեայ տարրական գործիքներու
(տաշտ, գուռ, թի, ևն.) պատրաստու-
թեան յարմարութիւն ունեցող ծառի կտոր-
ներ կ'պատրաստեն կառավարութեան վարժ
պաշտօնեաներու կողմէ ու զանոնք շատ
փոքր գնով մը կ'ծախեն գիւղացւոց :
Առանց այս օրինական միջոցներու գործա-
դրութեան, կարելի չէ անտառներն պահ-
պանել, ու եթէ այսօրուան դրութիւնը շա-
րունակուի՝ օր մը Օսմ. կայսրութեան մէջ
փայտ չպիտի գտնէք, և ինչպէս ըսինք,
պիտի ստիպուինք եւրոպայէն բերել տալ
մեզ պէտք եղած վառելափայտն և շինու-
թեանց ատաղձը :

Անտառները ժողովրդէն խնայելն ան-
գլխութիւն չէ, ընդհակառակն զայնս փճաց-
ման գործին մէջ ազատ թողուլ՝ անոնց ու
երկրիս աւելի անգլխութիւն է :

* * Անտառներուն վարչութեան մէջ կ'ե-
րևի թէ՛ ամէն ատեն խղճահարութեամբ
չի գործուիր : Ժողովրդեան մէջ շատ մը
զեղծումներու մասին կ'ստուի : Անցեալ
տարի՝ աղքատ ժողովրդեան համար նա-
խորդ տարին բերուած վառելափայտերու
սեթո՛ւերու զեղծմանց նկատմամբ Նրեսի .
Ժողովոյ մէջ ըսածներուս մեծ մասին ճշ-
մարտութիւններ ըլլալն Արիսթիտի փաշան
հաստատեց 120,000 չէքիէն 90,000 միայն
հոս՝ հասած է, և այս տեղ հասածներն ալ
պակասած են, և 6,000 ոսկիի բաց մ'ըլլալը
խոստովանեցաւ . . . : Յետ այնու՝ այդ խընդ-
րոյն ելից մասին մեզ տեղեկութիւն տալ
խոստացուեցաւ, սակայն այդ մասին բան
մը չըսուեցաւ . . . : Չգիտեմ թէ՛ ըսեն այդ
զեղծմանց հեղինակներն երեւան ելա՞ն, ու
ի՞նչ եղաւ անոնց մասին . . . : Ըսուեցաւ թէ՛
այդ չէքիէն 23 զըշ .ի ապրանք եղող փայտը
16 զըշ .էն ծախուած է . . . և չգիտեմ թէ՛
այդ ո՛ր ատիճան իրական է :

* * Տարեանելի անտառներու մասին մեծ
զեղծումներ տեղի ունենալը խօսուեցաւ,
ու առ այդ քննութեան համար զրկուած
Ղալիպ էֆ .ի և Րէֆիգ պէ .ի տեղեկագրերը

չափ բաներ կ'պարունակեն եղեր: Անտա-
ռաց քննիչ Ռիւշտի էֆ. իբր գլխաւոր հե-
ղինակ զեղծարարութեան, բանտարկուած
է, սակայն չգիտեմ թէ ապա ինչպէս յաջո-
ղած է նգիպտոս երթալ...: Ռիւշտի էֆ.
ունի եղեր 60ի չափ մեղսակիցներ, որոնք
դեռ ի պաշտօնի են...: Այս քննութիւնք
երեսի վրայ մնացած են և ըստ ոմանց
20—30,000 ոսկիի վնաս ըր կայ:

Այս կարգի զեղծմանց առաջին առնե-
լու համար պէտք է որ զեղծմանց հեղի-
նակները խտալու պատժուին, ու այլ ևս
որ և է պաշտօնի մէջ չգործածուին, ընդ-
հակառակն գթալով՝ գործը գոցելու աշ-
խատիլը խրախոյս կ'ըլլայ զեղծարարներուն:

ԿԵՆՏԱՆԱՐՈՒԺՈՒԹԻՒՆ

Փափաքելի է որ կենդանաբուժական
վարչութեան գլուխը գտնուի Եւրոպայի
կենդանաբուժական վարժարաններէ շրջա-
նաւարտ վարժ ու գիտուն տեսուչ մը, ու
րոցմէ մի քանիներ ունինք արդէն: Անոնցմէ
մին կ'վարէր արդէն այդ պաշտօնը, և որուն
դժբախտաբար տարիէ մ'ի վեր յաջորդած է
հին ոճի կենդանաբոյժ մը՝ որ բնականաբար
ի վիճակի չէ հետեւելու կենդանաբուժական
շարժմանց և արդի տեսութեանց:

Կենդանաբուժութիւնը մինչեւ ցարդ

տեսչութիւն մ'եղած էր՝ երկրագործական
տնօրէնութեան հովանւոյն տակ, որպէս և է
ցարդ եւրոպական գրէթէ բոլոր կառավա-
րութեանց մէջ: Մեր այժմու Տեսուչն իր
այդ պաշտօնին կողուելուն պէս աշխատեցաւ
կենդանաբուժական ճիւղն երկրագործակա-
նէն զատել և ուրոյն տնօրէնութեան վերա-
ծել... և այդ միայն աւելի ամսական ըն-
դունելու նպատակաւ. արդարեւ յաջո-
ղեցաւ իր 3,000 ղրշ.ի ամսականը 4,000ի
բարձրացնել տալ, անչուշտ յառաջի-
կային 5,000 ղրշ. ընել տալու պայ-
մանաւ: Այսպէտով միայն իր ամսակա-
նին վրայ չէ որ յաւելում տեղի կ'ունենայ,
այլ և կենդանաբուժական բաժինն ուրոյն
Տնօրէնութեան ըր վերածուելուն՝ իր ստո-
րակարգելոց ամսականներն ևս կ'աւելնան,
բնականաբար մասնաւոր դիւանատուն ըր
կ'ստեղծուի, և որով 1,000 ոսկու աւելի
ծախք ըր տեղի կ'ունենայ: Ֆրանսա, Ի-
տալիա, Անգլիա, Պելժիա և ընդհանուր
առմամբ համայն Եւրոպա՝ ի բաց առեալ
Դերմանիա՝ կենդանաբուժութիւնն Երկրա-
գործական վարչութեան մէկ բաժինն է
միայն: Ֆրանսա իր 3,500 կենդանաբոյժ-
ները կ'վարէ Երկր. Տնօրէնութեան ենթա-
կայ մի բաժնի միջոցաւ, իսկ մենք մեր 150
— 180 կենդանաբոյժներուն համար կ'ուզենք
ունենալ մասնաւոր Տնօրէնութիւն, և ասով

ոչ թէ աւելի շատ գործ տեսնելու համար, այլ աւելի խոշոր ամսականներ ընդունելու նպատակաւ . . . :

* * * Կենդանեաց Առողջապահութեան յանձնաժողովի անդամներն իրենց իւրաքանչիւր հաւաքման համար կէս ոսկեոյ գումար մը սահմանել տուած էին, յորմէ տարեկան 24,000 դրշ. ի գումարի մը ծախսն՝ և չէին ուզեր անդամաց թուոյն աւելնալը, որպէսզի իւրաքանչիւրին աւելի բաժին ինյայ: Փորձեցին այս տարուան պիւտժէին մէջ այդ գումարը 31,200ի բարձրացնել: Սակայն կ'տեսնամ որ պիւտժէի յանձնաժողովը զայն արմատէն կտրած է, չնորհաւորելի է առ այս. և արդէն ի՞նչ հարկ մասնաւոր վճարման՝ պաշտօնեաներէ կազմուած յանձնաժողովի մը գումարման համար: Կառավարութեան կողմանէ չվճարուած դրսէն անձերու համար ասիկա հասկնալի կրնար ըլլալ: Կ'ըսուի թէ՝ յետ այսու այս յանձնաժողովին անդամները կանոնաւորապէս չպիտի գտնուին հաւաքումներուն. այս պարագային բժշկական վարժարանի վարիչ մարմնոյն հաւաքմանց նման՝ ներկայ չգտնուողներուն ամսականէն կ'կտրուի:

* * * Երկրագործական կենդանեաց մրցման համար կառավարութեան կողմանէ 50,000 դրշ. ի գումար մը սահմանուած է, զոր պիւտժէի յանձնաժողովը 20,000ի իջե-

ցուցած է: Պէտք է խոստովանիլ թէ կենդանեաց մրցահանդէսի համար այդ պահանջուած 50,000 դրշ. ն իսկ շատ քիչ է. սակայն ի՞նչ պիտի ցուցադրենք մեր վատասերած ու կմախացած կենդանիները. . . ոչ, չարժեք, նախապատիւ է նախ երկրագործական կենդանեաց զանազան տեսակները բուծանելն ուսուցանել ժողովրդեան, իրեն հասկցած լեզուօք բանախօսութիւններով ու տետրակներով, տիպար ագարակաց մէջ գործնական կիրառումներ ու ապացոյցներ ցուցնելով՝ ու յետ այնու միայն մրցահանդէսներ, ցուցահանդէսներ բանանք, և այդ սահմանուած գումարին տասնապատիկն ու աւելին իսկ դնենք մեր պիւտժէին մէջ:

* * * Կենդանաբուժական վարժարանի մասին բան մը չպիտի լսեմ, միայն պիտի պահանջեմ որ հոն գործնականի աւելի կառելորութիւն տրուի, անոր պէտքը մեծապէս զգալի է, և առ այս հարկ է վարժարանին մօտ ունենալ ընտանի կենդանեաց հիւանդանոց մը. առանց գործնականի չիք բժշկութիւն: Պէտք է խոստովանիլ թէ կենդանեաց բժշկութեան համար աւելի գործնականի վարժութեան պէտք կայ քան մարդոց համար:

* * * Թէպէտ կենդանաբուժական կրկին վարժարանները բաւական լաւ վիճակ ունին և ապագայի մասին յուսատու են, սա-

կայն գործնականի մէջ քաջավարժ գիտուն կենդանաբույժներու պէտքը մեծապէս զգալի է, իբր ուսուցիչ վարժարանի և գիտական խուզարկու. ուստի լաւ ըրած է երկրագործական նախարարութիւնն Ալֆրոնի կենդանաբուժական վարժարանը ղրկելով անցեալ տարի ուսանողներ, սակայն ես կը փափաքէի որ այդ ուսանողները կանոնաւոր աշակերտներ ըլլային այդ հաստատութեան մէջ և ոչ թէ միմիայն մէկ մէկ ճիւղի հետեւէին: Նախ ընդհանուր զարգացում ընդունելէ ու այդ վարժարանի շրջանն աւարտելէ ետք ներքի էր մասնաւոր ճիւղեր մշակելու և մասնագիտական ուսմանց ծալու ինքզինքնին, որ շատ աւելի ընական կրնար ըլլալ, և խորհուրդ կուտամ որ այս տարի ղրկուելիք ուսանողները լաւ պատրաստուած ըլլան. նախ իբր կանոնաւոր ուսանողներ հետեւին վարժարանին ամէն դասերուն և յետ աւարտի միայն մասնագիտութեան աշխատին:

* * * Կենդանաբուժական վարժարանին յարակից մանրէաբանական հաստատութիւնը միայն եզերու ժանտատենդի դեղաչիճ (serum) պատրաստելու յառաջնութեամբ է. բաւական լաւ կ'գործէ. սակայն մինչեւ ջարդ չկրցինք հասկնալ թէ ինչո՞ւ տարի մը առաջ այդ հաստատութեան մէջ պատրաստուած դեղաչիճերը ժամանակ մը հի-

ւանդութեանց երեւան ելած տեղերը չղրկուեցան, ու այսպէս 8-9,000 դեղաչիճ հաւաքուեցաւ հոն, ու ժողովրդեան աղաղակներուն արձագանգ ըլլալով՝ մայրաքաղաքիս լրագիրներն յաջորդեցան այդ ամբարուած շիճադեղերը ղրկել տալ...: Ոմանք կ'ըսեն թէ կենդանաբուժական նորահասաւ տնօրէնը չհաւատալով այդ շիճադեղին եզանց ժանտախտի վրայ ունեցած ազդեցութեան՝ ինքն արգելք եղած է... ու ապա տեսնելով լրագրաց յարուցած աղմուկը՝ հրամայած է ղրկել...: Արդարեւ այս իրողութիւնը դրուատիք մը չէ կենդանաբուժական տնօրէնին:

Այս հաստատութեան շինութեանց համար արուած աւելի քան 1,000 ոսկիի գումարին նպատակը չկրցի հասկնալ, գուցէ այս հաստատութիւնն աւելի ընդարձակելու նպատակաւ արուած է:

Ինչ որ ալ ըլլայ աշխատանոց մը, անբաւական է այսպէս ընդարձակատարած կայսրութեան մը ամէն կողմ և անմիջապէս եզազգեաց ժանտախտի շիճադեղ հասցնելու. հարկ է ունենալ և ալ նմանօրինակ հաստատութիւններ կայսրութեան ալ կողմերը, գոնէ երկու հատ Ասիական Թուրքիոյ և մէկ հատ Րուսիոյ մէջ, զոր օրինակ Կարին, Գոնիա և Մանասղըր: Զի կայսրութեան մի ծայրն որպէս ի Տիգրանակերտ

հիւանդութիւնն ծագելուն, մինչև որ Կ. Պոլսէն հոն չիճադեղ զրկուի՝ արդէն հիւանդութիւնն իր հունձքերը կատարած կ'ըլլայ: Կ'մնայ միայն խորհիլ թէ՛ արդեօք ունինք ձեռքի տակ այդ նորակառոյց հաստատութիւնները վարելու համար կարող և խղճահար մանրէաբաններ, որք չիճին մէջ ջուր խառնելու կամ զայն խարդախելու ոճիւրը չգործեն, որպէս կատարեցին մի քանի տարի առաջ Այտընի նահանգէն մէջ:

* * Բողոքած եմ ու կ'ըողոքեմ Հառաներուն հաստատութեան դէմ, մանաւանդ երբ ասոնք նոյն իսկ հաստատել ուղղոյնբու կողմէ սխալ հասկցուած են, որով և ապարդիւն պիտի ըլլան, ու աննպատակ մեծ ծախքերու պիտի ենթարկեն զմեզ: Բացատրեմ: Հառաներն երկրի մը ընտանի կենդանեաց ցեղերն ազնուացնելու և կամ միւսնոյն կլիմայով այլ երկրաց յատուկ ընտանի կենդանիները բուծանելու և աճեցնելու յատուկ հաստատութիւններ են. կ'երեւայ թէ՛ ի մեզ Հառա հաստատել ուղղոյն հասկցած չէ զայս, ու Մեհմուայի Ֆիմունը պայքարիէ հանդէսին 1324 թուականի առաջին թիւին մէջ իսկ պարզելով այդ հաստատութեան ծրագիրը, հոն ցուցուցած է թէ՛ աշխարհի բոլոր լաւագոյն երկրագործական կենդանիները կ'ուզէ հոն հաւաքել ու բուծանել, առանց կլիմայի

անյարմարութիւնները նկատի առնելու: Արդարեւ ցուցակին մէջ կ'տեսնենք թէ ան կ'ուզէ Եէմէնի եզն ու ոչխարը, Եգիպտոսի եզն ու այծը, Անգլիոյ Տուռհամի եզը, Տիւլէյի և Սաուսդուռնի ոչխարը, Սպանիոյ ոչխարի Մերինոզի ցեղը, Էնկիւրիի այծը, Հոլանտայի ու Զուիցերիոյ կովերը, և ի մի վայր հաւաքել ի Սելանիկ, և հոն բանալ հառա մը: Այս կարգի հաստատութիւն մը՝ աւելի արժան է անուանել կենդանային պարտէզ և կամ աւելի՛ նոյեան տապան:

Ինչպէս մեր տուած սահմանէն կ'հասկցուի՝ այս կարգի հաստատութիւն մը որ և է օգտակարութիւն չունենար, կենդանիներն իրենց միջավայրի պայմաններէն դուրս գտնուելով՝ կ'վատասերին ու կը փճանան: Այս հաստատութեան համար յիշուած մի քանի երկրատեսնեակ ցեղերէ միայն ֆրանսական Բէռլուօնի և Փուլթուի, և ռուսական Օւլոֆի ձիերն և Կիպրոսի ու Մէրզիֆուռի էշերը կրնան օգտակարապէս բուծման առարկայ ըլլալ: Այդ ծրագրի հեղինակը գիտնալու էր թէ՛ օպանիական Մէռինօզ, անգլիական Տիւլէյ և Սաուսդուռն ոչխարները, հոլանտական կովն ու Անգլիոյ Տիւռհամի եզն իրենց միջավայրերէն դուրս ընտելացնելու համար ինչ ձիգեր ու ծախսեր եղած են, և բոլորն ալ ապարդիւն:

Հառաներն՝ այսինքն կենդանիները բու-

ծանկու և ագնուացնելու գործն երկրա-
գործներուն յատուկ է. կենդանաբոյժները
միայն հիւանդ կենդանիները դարմանելու
կոչուած են, ինչո՞ւ խառնուիլ կ'ուզեն
գործի մը գոր չեն գիտեր... և որ իրենց
ձեռնհասութենէն դուրս է:

Ի՞նչ հարկ հառաններ բանալ երկրի մը
մէջ, ուր եզագգեաց ժանտախտն և այլ
հիւանդութիւններ կենդանիները բնաջինջ
կ'ընեն: Նախ այդ հիւանդութեանց առաջին
առնելու է և ապա հառաններ բանալու
ձեռնարկելու է: Այդ հառայի համար մեծ
ծախքեր ընել ծրագրուած է, տնօրէնին
պիտի տրուի եղեր 100 ոսկի ամսական,
փոխանորդին 75 ոսկի և այդ համեմատու-
թեամբ և այլ պաշտօնէից: Հառան չբացուած
արդէն մեծամեծ ծախքեր ընելու պարտա-
ւորեցին երկրագործական վարչութիւնը:
Արդարեւ այս ծրագիրն հազիւ հրառա-
րակուած՝ առանց հառային տեղը ո-
րոշելու ու հողը գնելու՝ երեք կենդանա-
բոյժներ ղրկուեցան Սելանիկ, որոնք հոն
4-5 ամիս անգրադ մնալէ ետք՝ վերջապէս
հողը գնեցին 1,000 ոսկիի, մինչդեռ 100
ոսկի սահմանուած էր առ այդ. չէնքին հա-
մար թէպէտ 1,000 ոսկի սահմանուած էր,
սակայն լրածիւ նայելով՝ 5,000 ոսկի
ծախսուած է... դեռ կենդանիները գնուած
չեն: Ասկէց, կայսերական առաջատանէն

տարած են ձիեր՝ որոնց մին պատուաւան
արապ մը որ թէպէտ 60 ոսկիի հաշուուած
է, սակայն 1,200 ոսկիի զնոգ գնուած է,
և այդ խեղճ կենդանին հոն այս հառախ
կենդանաբոյժներուն ձեռքն անցնելով հի-
ւանդացաւ ու մեռաւ... զի այդ հառային
տեղը խոնաւ է ու ճահճուտ և մեր կեն-
դանաբոյժները մոռցեր են թէ ձիերը շատ
զգայուն են խոնաւութեան:

* * *
Խարստիներու կայանաց համար
չընիմ առարկութիւն, առնե՞ք պէտք են և
կարեւոր, միայն չկրցի հասկնալ թէ ինչո՞ւ
երկու տարի առաջ միայն Ն անասողորի և
Գոսովայի մէջ հաստատուեցան, և ոչ մէկ
հատ Անատոլիոյ մէջ, որ շատ աւելի ըն-
դարձակ է, և ուր հիւանդութիւնք կեն-
դանիները բնաջինջ ըրած ըլլալուն աւելի
պէտք կար անդ քան թէ ի Բուսէլի, որ
բաղդատաբար շատ աւելի հարուստ է կեն-
դանիներով:

Սեբաստիոյ և Գոնիայի մէջ խաւստիե-
րու կայաններ բացուելու համար, անցեալ
տարուան պիւտեժին մէջ 1000ական ոսկի
դրուած էր, սակայն դժբախտաբար դեռ
չէ գործադրուած... Արդեօք այս տարուան
չէ պիւտեժին մէջ Հալէպի, Էրզրումի, Պրու-
սայի, Ատանայի, Էնկիւրիի ու Եանիայի
համար դրուած վարկերն անուանակա՞ն պի-
տի մնան: Ունիմ այս կայաններու մասին

ըսելիքներ, սակայն աւելի մասնագիտական
դիտողութիւններ ըլլալուն, զանց կ'ընենք:

Շատ պարագաներու և նոյն լսկ կեն-
դանաբուժական վարչութեան մէջ՝ Եւրո-
պական Թուրքիան Ասիականէն գերի վեր
դասուած է, զոր օրինակ, Անատոլուի քա-
ղաքներու և բանայիւրներու կենդանաբու-
ժական քննիչները վերցուելով՝ Բուժելի
դրկուեցան, յորմէ յառաջ եկաւ. եղադգեաց
ժանտախտի այնչափ ծաւալումն Անատո-
լուի մէջ:

* Բնդամէնն 180 կենդանաբոյժ ու-
նինք. եթէ երկրի տարածութիւնը նկատի
առնելով արդար բաշխում մը կատարել
պէտք ըլլար, հարկ էր 30ը դրկել Բուժելի
և 150ն Անատոլու, մինչդեռ 80ը դրկուած
է Բուժելի և 100ն Անատոլու, գրեթէ հա-
ւասար քանակութեամբ. Արդեօք Անատո-
լուցիք այս երկրին խո՞րթ զաւակներն են:
* Կենդանաբոյժները չորս կարգի կը
բաժնուին և ասոնք կ'ընդունին Բուժելիի
մէջ ըստ իրենց կարգին ամսական 750,
1000, 1500, 2000 դր. ., իսկ Անատոլուի
մէջ՝ 675, 900, 1350 և 1800. այս անհա-
ւասարութեան գաղտնիքը չկրցի հասկնալ:

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Վերն յիշատակուած անպաշտած յաւե-
լումներն ընտղներէ չէր յաւաստուեր գոնէ որ

ապօրէն խնայողութիւններ գործուէին. զոր-
օրինակ՝ փորձելով երեքի իջեցնել երկրա-
գործական Տնօրէնութեան տակ գտնուող
չորս ճիւղերն՝ որոց պատճենայք եթէ խոճի
մտօք աշխատին իրենց յատկացեալ գործե-
րու մասին՝ արդէն ծանրաբեռնեալ կրնան
համարուիլ, որով և անտեղի է ո և է կրճա-
տում:

* Այս 4 ճիւղերէն մին վիճակագրու-
թեան և երկրագործական քաջալերիչ մի-
ջոցներու յատկացեալ է: Վիճակագրու-
թիւնը շատ կարևոր է երկրագործութեան
մէջ: Այս նախարարութեան մէջ վիճակա-
գրութեան մի ալ գրասենեակ կայ, որու
դերն է նախարարութեան ենթակայ 4 Տնօ-
րէնութեանց վիճակագրական ցուցակներն
առնելով հաղորդել Հասարակաց շինու-
թեանց նախարարութեան մէջ գտնուած
վիճակագրութեանց Ընդհանուր Տնօրէնին:
Զկրցի ըմբռնել այս վիճակագրական երկրորդ
գրասենեկի պէտքը. նախարարութեան բո-
լոր տնօրէնները կրնան իրենց ցուցակներն
աւղղապէս կա'մ նախարարին միջոցաւ դըր-
կել վիճակագրութեանց ընդհանուր տնօրէ-
նութեան և այսպէսով թէ՛ ժամանակի և
թէ՛ մանաւանդ ծախուց վրայ շահ կ'ըլլայ:

* Զկրցի նաեւ հասկնալ վարդի մշա-
կութեան մասնաւոր պաշտօնէի մը պէտքն
ու դերը նախարարութեան մէջ. Այդ

պաշտօնեան շատ յարմար կրնար ըլլալ
Երկրագործակն վարժարանի մը և կամ
աւելի վարդապետութեան յատկացեալ հաս-
տատութեան մը մէջ: Եթէ վարդի ժապետ-
ութեան պաշտօնէի գոյութիւնը կարեւոր հա-
մարուի նախարարութեան մէջ, ինչո՞ւ
պաշտօնաւ ծառերու և այգիներու համար
մասնաւոր պաշտօնեաներ չունենալ:

* * * Ըստ նորագոյն կարգադրութեան,
ամէն նահանգ պիտի ունենայ Երկրագոր-
ծական տեսուչ մը և մի քանի նահանգներ
քննիչ մը. զոր օրինակ՝ Տրապիզոնի, Էրզը-
րուսի և Պիթլիի նահանգները մէկ երկրա-
գործական քննիչի հսկողութեան տակ կը
գտնուին: Այս նոր կարգադրութեան ար-
տաւոցութիւնն հասկնալու համար երկրա-
գործ ըլլալու չէ: Ինչպէս կ'ուզէք որ անձ
մը կարենայ այցելել մեր յիշած այդ երեք
ահագին նահանգները, որք ո՛չ միայն եր-
կաթուղի չունին՝ այլ և շատ տեղեր կա-
նոնաւոր ճամբաներէ զուրկ են, և տարւոյն
կարեւոր մէկ մասին մէջ երթեւեկութիւնը
իսկ կ'դադրին: Քննիչը տարին անգամ մը
հազիւ կրնայ ընդ երկարութիւն և ընդ
լայնութիւն չափել իրեն յանձնուած այդ
ընդարձակ տարած երկիրը, և այսպիսի
պաշտօնէութեան մը ի՞նչ օգուտ կրնայ ակն-
կալուիլ...: Մեծ ձանձրոյթ, անագին տե-
ղափոխական ծախք, զրէթէ առանց ար-

դիւնքի: Այո, Պրանսայի մէջ շատ մը տէ-
քառթըմաններ մէկ քննիչ ունին, սակայն
անոնց տէքառթըմանները մեր սանձազնե-
րէն շատ փոքր են, ու երկիրն երկաթուղւոյ
ցանցով մը ծածկուած է, որով և քննիչ մը
մէկ քանի ժամէն իրեն յանձնուած երկիրն
մէկ ծայրէն միւսը կրնայ չափել. միթէ մի-
եւնոյն բանը մենք կրնա՞նք ընել մեր երկիրն
մէջ...: Ինչո՞ւ կապկարար ընդօրինակել
օտարն՝ առանց նկատի առնելու մեր միջա-
վայրի պայմանները: Արդէն այս անխոհմ
կարգադրութեանց կիրառութեան դժուա-
րութիւններն սկսած են զգալի ըլլալ, և
քաղցր է մեզ յուսալ թէ՝ չպիտի շարու-
նակուին:

* * * Աւելորդ կ'համարիմ երկրորդական
պաշտօնէութեանց մասին դիտողութիւններ
ընել. բաւ կ'համարիմ դիտել տալ թէ՝ ընդ-
հանուր առմամբ դաւառի երկրագործական
պաշտօնեաներն օգտակար կրնան ըլլալ
միայն երկրագործ ժողովրդեան հետ յարա-
բերութեան մանելով այցելելով գիւղերն
ու ագարակները, բանախօսութիւններ ը-
նելով, ուսուցած տեսութեանց գործնական
կիրառութիւնները ցուցնելով, ու առաւե-
լութեանց գործնական ապացոյցներ տալով,
և ոչ թէ իբր էֆէնտիներ՝ երկրագործներէ
հեռի, անոնց հետ խօսակցելէ ու բա-
նակցելէ զգոյշ, անոնցմէ անջատ ապրելով,

«Եւ նոյն իսկ ծիծաղելով անոնց վրայ ու արհամարհելով զանոնք մէջ, ի մտի ունենալու են մեր երկրագործ պաշտօնեայք թէ՛ իրենք երկրագործաց ծառայելու կոչուած են, և ոչ թէ անոնց վրայ խլխելու: Ուստի կարեւոր է որ պաշտօնեայք երկրագործութեան գործնականին ևս քաջանմուտ ըլլան, սիրեն այս արհեստը, նախանձախնդիր ըլլան անոր զարգացման, եւ երկրագործ դասակարգին յառաջդիմութեան:

* * * Երկրագործական վարչութեան բարւոք գործառնութեանց համար ամէնէն կարեւորն է ունենալ հմուտ ու քաջավարժ պաշտօնէութիւն մը՝ որ տեղական կամ եւրոպական լուրջ վարժարանաց մէջ կրնա պատրաստուիլ: Տեսնանք թէ՛ այս մասին մեր այժմու բռնած ուղղութիւնը գոհացուցիչ է:

Կ. Պոլսոյ մէջ քսանէ աւելի տարիներէ ի վեր ունինք երկրագործական ընթացողոյն վարժարան մը ի Հալքայը, ուր բաւական խաշոր գումար մը կ'ծախսուի. սակայն դժբախտաբար մինչեւ ցարդ արդիւնաւատ եղած չէ: Մի քանի ամիսներ առաջ ըրած հարցապնդումիս առթիւ մատնացոյց ըրի իր թերի կողմերը, անկէի վեր փոքր փոփոխութիւններ մը տեղի ունեցան, ուսուցիչք սկսան աւելի կանոնաւոր յաճախել, օգերեւութաբանական կայանը նորոգութիւններ կրեց, աղբի կոյտն սկսաւ խնամուիլ,

կոյանոցի հորն ունեցաւ իր մասնաւոր ջրհանը, սակայն դեռ մատենադարանը նոր գիրքերէ զուրկ է, հաւաքածոներն աւելանամ են ու թերի, շերամն ախոռանման վայրի մը մէջ կ'ընծանեն, կ'խորհին գնել բուծանելի կենդանիներ գորս իբր հակաժողովրդական վաճառած էին, և իմացածիս նայելով ծրագրած են ունենալ վերջապէս փորձառական դաշտեր: Քաղցր է ինձ յուսալ թէ՛ յառաջիկայ տարի փոքր ինչ աւելի բարեկարգ վիճակի մէջ պիտի գտնանք, ու բաղդատութեան դնելով Պոլսկարիոյ՝ Սատովայի և կամ նման վարժարանաց հետ, անոնցմէ աւելի լաւ վիճակի մէջ պիտի գտնանք: Արդարեւ կ'սպասուի որ 10,000 ռուբլոյ ծախս ունեցող Հալքայը վարժարանը՝ միայն 10,000 ֆրանք կառավարութեան վրայ բեռ եղող Սատովայի վարժարանէն աւելի բարեկարգ վիճակի մէջ գտնուի:

* * * Այս տարւոյ պիւտժէին մէջ Հալքայի վարժարանին 10,000 ռուբլոյ սովորական վարկին վրայ 2,000 ռուբլոյ յաւելում մը կայ, որ հաւանականաբար մեր մատնացոյց ըրած շատ մը թերիներն հողալու և բուծման կենդանիներ գնելու պիտի գործածեն: Զեմ ուղեր ընդդիմանալ, միայն դիտել կուտամ թէ՛ եթէ ըստ իմացածիս վարժարանին համար օպանիական Մերինոյ

ցեղը պիտի գնուի՝ չեմ կարծեր որ յաջողի, զի այդ ցեղը չոր կլիմայ կ'պահանջէ և կ'. Պոլսոյ նման խոնաւ երկրի մը մէջ անոր յաջողութիւնը կասկածելի է:

Եւ պիտի սիրէի որ փոխան պիւտժէի վրայ 2,000 ոսկւոյ յաւելման՝ խնայողութեան մը համար վարժարանի նախապատրաստական դասարանը ջնջուէր. ինչ կ'նշանակէ մասնագիտական բարձրագոյն վարժարանի մէջ նախապատրաստական տարի մը՝ թուրք ու ֆրանսերէն լեզուներ, թուաբանութիւն և նմանօրինակ տարրական դասեր աւանդելու համար: Այդ վարժարանը մըտնողները պարտին արդէն լեզուն ուսած և և նախակրթական հմտութիւններ առած ըլլան, ու վարժարանի պիւտժէն չծանրաբեռնեն: Նախապատրաստական դասարանի ջնջմամբ 3 տարուան կ'իջնայ վարժարանի ընթացքն՝ որ բաւ և շատ իսկ է. նախապատիւ է աւելի խստապահանջ մտից քըննութեամբ մը երկու տարուան իջեցնելու աշխատիլ:

Ուսուցչաց բացակայութեանց առաջին առկելու համար լաւ է ընդունիլ ֆրանսական մեթոտը, այսինքն ուսուցիչներու վճարել իրենց դասի թուոյն համեմատ: Հալըի վարժարանին համար եթէ ուսուցիչներու մէկ ժամ դասը մէկ ոսկի, և կրկնիչներու կէս ժամ հաշուուի՝ թէ՛ վարչու-

թիւնը կ'շահի, և թէ՛ ուսուցիչը աւելի ճշդապահ կ'ըլլան. անշուշտ իւրաքանչիւր դասի թիւը կանխաւ սահմանելէ ետք:

* * * Երկրագործական մէկ բարձրագոյն վարժարան բաւ է Թուրքիոյ համար, երկրագործական պաշտօնեաներ և ուսուցիչներ հասցնելու համար, ասկէց զատ կայսրութեան ամէն կողմն ունենալու է երկրագործական գործնական վարժարաններ, երկու տարուան ընթացքով՝ որպէս է Պրուսայի վարժարանը:

Երբեք համամիտ չեմ՝ որպէս պլանութիւ ըսած եմ, Սելանիկի մէջ ունենալ մի ալ երկրագործական բարձր վարժարան. իմ այս մասին խորհրդարանի մէջ ըրած բողոքներու գոհացում տալ խոստացուելուն հակառակ՝ այսօր կ'տեսնամ որ Սելանիկի վարժարանը պիւտժէի մէջ ի շարս գործնական վարժարանաց դասուած է, սակայն բարձրագոյն վարժարանի մը պիւտժէով և 18 ուսուցիչներով. մինչդեռ Պրուսայի վարժարանն ունի լնդ ամէնը 6 ուսուցիչ, ճիշդ եռապատիկը: Սելանիկի վարժարանի ուսուցիչներով ու ծախսով երեք գործնական վարժարաններ կրնան բացուիլ Անատոլիոյ մէջ:

* * * Անցեալ տարուան պիւտժէին մէջ Էնկիւրիի և Ատանայի շրջականերն երկրագործական վարժարաններ բացուելու հա-

մար գուժարներ սահմանուած էին, ու
չգիտեմ թէ ինչո՞ւ չգործադրուեցան, իցիւ
թէ վերջապէս այս տարի բացուէին:

* * Պիւտեթի մէջ չեմ տեսնար Կ. Պոլ-
տոյ մօտ որթատունկի պատուաստի դպրո-
ցի մասին որ և է գուժար: Այս վարժարա-
նի ծախուց կէտը կառավարութիւնն և կէսն
Անուղղակի տրոց վարչութիւնը կ'վճարէր.
Սահմանադրութեան հրատարակութենէ ետք
Անուղղակի տրոց վարչութիւնն իր նպաստը
դադրեցուցած է, և ահա կառավարական
պիւտեթին մէջէն ալ բարձուած կ'տեսնեմ,
որով և այդ օգտակար հաստատութիւնն
խապառ ջնջուած կ'համարուի:

* * Դալով տիպար ագարակաց, անոնք
դժբախտաբար մինչև ցարդ մեծ օգտակա-
րութիւն մը չունեցան. անոնց տնօրէնները
վայելած են իրենց յանձնուած այդ ագա-
րակները, ուզածնուն պէս մչակած, ու
արդիւնաւորած առանց շուրջ բոլորի ժողո-
վրդեան ու և է օգտակարութիւն ունենա-
լու...: Ու այդ ագարակաց տարեկան
բացը կառավարութեան վճարել տուած
են...: Կ'սիրեմ հաւատալ թէ այլ ևս վերջ
կ'տրուի իրաց այդ վիճակին և պարտաւո-
րութիւն կ'դրուի այդ ագարակաց տնօրէն-
ներուն չաբաթն անգամ մը բանախօսու-
թիւններ ընել շուրջ բոլորի երկրագործ
ժողովրդեան: անոնց գիւղերուն մէջ եւ

հրաւիրել զանոնք՝ իրենց քարոզութեանց
գործնական ապացոյցներն ու առաւելու-
թիւնները տեսնել տիպար ագարակին մէջ:
Այս պայմանաւ միայն օգտակար կրնան
համարուիլ:

* * Կարեւոր է զրկել պարբերաբար
ուսանողներ Եւրոպա, մասնագէտներ դառ-
նալու համար, և առ այս կարեւոր է ըն-
տրել կարողներ ու պատրաստուածներ,
որք նախ հոն բարձրագոյն վարժարանի մը
չըջանն աւարտելու և ապա միայն հետե-
ւելու են մասնագէտ պատրաստուելու, զի
առանց ընդհանուր և ամբողջական բարձ-
րագոյն կրթութեան՝ թէ՛ մասնագիտութիւնն
դժուարաւ կ'սովորուի և թէ՛ դաստիարա-
կութեան հիմունք հաստատուն չեն կրնար
լլլալ:

* * Կ. Պոլսոյ Արհեստական վարժա-
րանն ևս Երկրագործական նախարարու-
թեան խնամոց յանձնուած է, որ ըստ մեզ
չատ աւելի բնական էր նաֆաախ նախա-
րարութեան Արհեստից Տնօրէնութեան
յանձնել՝ քան Երկրագործական նախարա-
րութեան՝ որուն հետ առնչութիւն չունի:

Այս վարժարանն ունի տարեկան 10,000
ռսկոյ եկամուտ մը, որով կ'հոգայ իր ծախ-
քերը, սակայն չգիտեմ ինչո՞ւ այդ վար-
ժարանի մէկ ուսուցչին (ֆէն մուավինի) թո-
շակն Երկրագործական նախարարութենէն

կ'տրուի, տարեկան 280 ոսկւոյ ժօտ գումար մը: Վարժարանի տնօրէնութիւնը ջանադիր ըլլալու էր իր միւս ծախուց պէս այդ գումարն հոգալ իր արդէն պատկառելի եկամուտով, ու վերջ տրուէր այդ անկանոնութեան:

Պիւտժէին մէջ տպագրական ծախք անուան տակ 90,000 զրոյ ի գումար մը նշանակուած է, զոր պիւտժէի յանձնաժողովը 20,000ի իջեցուցած է: Այդ գումարին մէջ կ'գտնուի երկրագործական և յարակից ճիւղերու յատուկ հանդէսներու նպաստ և մասնագիտական տետրակներու տպագրութեան ծախք: Այս զեղչը չափ անպատշաճ կ'գտնամ և ընդհակառակն այս գումարին կրկնապատկուով կարեւոր կ'դատեմ: Մասնագիտական հանդէսներու պէտք ունինք, ասոնք իրենց առաջին տարիներուն երբեք իրենց ծախքը չեն կարող հոգալ, հարկ է դանոնք նպաստաւորել, ինչպէս կ'ընեն Եւրոպայի մէջ:

Մենք մինչև ցարդ յիշատակ երկրագործական մէկ հանդէս մը ունինք նպաստընկալ, և այն ալ չափ փոքր գումար մը, անկէ դատ երեւան ելած բազմաթիւ լրագրներ ու հանդէսներ չկրնալով իրենց ծախան հոգալ փակուեցան. հարկ է անոնց նպաստ հասցընել, Փոքրիկն Պուլկարիան ունի 7 երկրագործական հանդէս, որոնց 5ը կառավարութենէն նպաստ կ'ընդունին:

Երկրագործական, կենդանաբուժական և այլ յարակից ճիւղերու մասին՝ ժողովրդական լեզուաւ տետրակներ գրել ու տպել տալու ենք կառավարութեան ծախքով, և կամ գոնէ այդ կարգի հրատարակութիւններ ընողները նպաստաւորելու ենք: Այս ծախքերը ներելի են և օգտաւատ:

ՈՉԽԱՐԱՅ ԵՒ ԲԵՐՔԵՐՈՒ ՏՈՒՐՔԵՐԸ

(Աղնամ եւ Աւար)

Ըսինք թէ՝ երկրագործներն ուղղապէս կ'վճարեն կառավարութեան իր տուրք 10 միլիոն ոսկի, որոնց երկու վիշաւորներն են ոչխարաց և լեւրքերու տուրքերը, որք կը ներկայացնեն աւելի քան 8 միլիոն ոսկի: Չպիտի գանգատիմ այս տրոյ գումարին մասին. ո՛չ, մեր երկրագործ դասակարգն առանց նեղուելու կրնայ և պարտի վճարել այս գումարը, սակայն պայմանաւ որ բաշխուին արդար օրինաց վրայ հիմնուած ու հաւասար ըլլալ, մինչդեռ հիմա ցաւալի է ըսել թէ՝ այս երկու տուրքերն ամէնէն ապօրէն հիմանց վրայ հաստատուած են ու ամէնէն անկանոն եղանակաւ կ'բաշխուին:

Աղնամի տուրքն անհաւասար կերպով կ'գանձուի, 1էն 5ուկէս զրոյ. ոչխար գլուխ ըստ տեղեաց և ընդունուած սովորութեանց և ոչ թէ մօի գնոյն համեմատութեամբ: Այսինքն Սեբաստիոյ մէջ ուր միսին օրան

միջին հաշուով 2 զրշ. է, և Պոլսոյ շուրջն ուր 8 զրշ. է, հաւասարաքանակ տուրք կ'վճարեն. սխալ մ'է աս, տուրք մը միշտ առարկային արժէքին համեմատական ըլլալու է: Քանի որ հաղորդակցութեանց միջոցներու դժուարութեանց հետեւանօք մօի գինը կ'փոխուի, ուստի և տուրքն ըստ տեղւոյն տարբերելու է: Օրինակաւ մը բացատրեմ անարդարութիւնը: Ոչխար մը 4 տարիէն չափահաս կ'ըլլայ, և Անատոլուի ներքին գաւառներուն մէջ գործօրինակ ի Սեբաստիա կ'արժէ 2 մէճիտիյէ, զայն բուժանողը մինչ այդ արժէքն ստացած օրը կառավարութեան վճարած է 4 անգամէն մէկ մէճիտ, կամ առարկային 50 առ հարիւրը: Այս անհաստատութեամբ տուրք մը արդարեւ աններելի է: Իսկ ընդհակառակն Կ. Պոլսոյ շրջակայից և կամ ծովեզերեայ երկրաց մէջ այդ տուրքը վճարող ոչխար մը կ'արժէ 5-8 մէճիտ, որով և տրուած տուրքն կ'ըլլայ $\frac{1}{10}$ 20էն $12\frac{1}{2}$ միայն, որ ներելի է: Գիտակցաբար նկատի չառի ոչխարներէ առնուած բուրդի և կաթի արդիւնքն՝ որք հազիւ կ'ծածկեն հովիւի, յարդի, գարիի ու աղի և այլ ծախուց ու հիւանդութեան և մահուան վտանգներու ծախքն ու կոքուստը: Շատ մը պարկեշտ դուարաբոյծներ յուսանաւ տրոց ծանրութենէն՝ վերջ տուած են իրենց այս գործին, որուն այնչափ յարմարութիւն ունի մեր երկիրը:

Այս աղնամի տրոց մասնաւոր գաւառաց համար ծանրութեան հետեւանօք ինչ յառաջ կուգայ: . . . Սարդախութիւն, այո՛, դուարաբոյծը կ'աշխատին իրենց հօտին մէկ մասը պահել, այլուր փոխադրել՝ անոնց մասին տուրքէ զերծ մնալու համար. և այս ընելու կ'յաջողին բնականաբար աւելի ազդեցիկները, հարուստները, ետեւ կոչուողները: Կառավարութիւնն այս փախուստներուն առաջն առնելու համար փետրուարին կ'ընէ աղնամի գանձումը, որպէսզի կենդանիք ազարակներու ու աղբիւններէ մէջ դանուին և կարելի ըլլայ համարել, սակայն ատոր ալ դէմ հազարումէկ խարդախութեան միջոցներ մտածուած են: . . .

Աշիբէթներու և տաղաւարաբնակ դուարաբոյծ քիւրտերու համար՝ տուրքահաւաքը չյանդգնիր իսկ ոչխարներն համրելու, ո՛չ, նա հոն աղային ապարանքը կամ տաղաւարն երթալով՝ խոնարհաբար կ'հարցնէ թէ ո՞րչափ ոչխար ունի՝ ու անոր տուած թիւին վրայ գանձումը կ'ընէ, որ չատանգամ իրական թիւին քառորդն իսկ չէ: . . .

Իսկ խեղճ երկրագործն որ 30-40 ոչխար ունի, կամ այրի կինն որ իր զաւկին կաթ մատակարարող 2-3 այծ ունի՝ անոնցմէ կ'գանձուի խոտիւ ու բոնուս թեամբ: . . .

Եթէ այս տուրքին անհաւասար բաշխման

դարձանք դժուար իսկ թուի՝ խարդախութեանց առաջը կարելի է առնել, նախ բառնալով պատճառը, այսինքն իջեցնելով աղնամի տուրքը: Ես համոզուած եմ որ եթէ աղնամի ոչխար գլուխ 2 դր: ի իջնայ՝ շատեր չպիտի գիշանին խարդախութիւնը: Եւ կառավարութիւնը քիչ մ'աւելի խիստ միջոցներ կրնայ գործադրել խարդները փակցնող եօրամիներուն և աշխրհներուն դէմ: Աղքատիկ երկրագործը կամ դուարաբոյժը չկեղեքուի ու կ'ընշալերուի աւելի մեծաքանակ ոչխար բուծանելու համար. և այսպէսով թէ՛ կառավարութիւնն աւելի դրամ գանձած պիտի ըլլայ և թէ՛ պարկեշտ երկրագործը կամ դուարաբոյժը չպիտի նեղուի:

Կ'առաջարկեմ որ կառավարութիւնն երեսփոխանաց և այլ գիտակի անձնաւորութեանց կարծիքներն հաշտելով՝ ընդունի առաջարկս և ես վստահ եմ թէ գանձն աւելի պիտի շահի:

* Գալով Կոստանի՝ ամէն ոք կ'ընդունի թէ անարդար ու չափազանց է 0/12ի տուրքը՝ որ միլիթեզիմներու զեղծումներով 0/13-15ի կրնայ հասնիլ: Սոստեղ ալ կրկին դոնուոզն հարուստը, կարողը, մեծ երկրագործը կամ եօրամիջ չէ, այլ խնդճ փոքր երկրագործը, յորմէ տուրքերը գանձելէ ետք շատ անգամ իրեն ուտելիք չի մնար:

Ընդունուած դրութիւնը դառնացնողը միայն միլիթեզիմը չէ, այլ և կառավարութիւնը. աւելի այս վերջինն է որ կ'ստիպէ շատ անգամ միլիթեզիմն՝ անիրաւելու ու նեղելու ժողովուրդը. բացատրեմ: Կառավարութիւնը միշտ ճիգեր կ'ընէ աշարն աւելի գնով ծախելու, ուստի և գիւղի մը կամ գիւղախումբի մը աշարը գնել ուղղով միլիթեզիմները կ'ընեն, անոնց սուրճ, սիկառ, օշարակ ևն. կ'հրամցնեն, զայն կառավարութեան բարեկամ, հայրենասէր, ազգասէր ևն. կ'անուանեն, իրենց մասին կայսերական գանձուն տեսչութեան կամ նախարարութեան նպաստաւոր ու դրուատալից գրեր ուղղել կ'ոտտանան, և նոյնիսկ երբեմն աւելի յառաջ երթալով պաշտօններ, աստիճաններ ու շքանշաններ առնել տալու խոստումներով կ'զրգուեն որ աւելի վճարեն... որով և շատ անգամ իրական արժէքէն աւելի կ'գնուի գիւղի աշարը. ուստի և միլիթեզիմը կ'ստիպուի ժողովուրդէն աւելի առնելու. միջոցներ խորհիլ, մասուց չենթարկուելու համար:

* Ժողովուրդը միլիթեզիմներու զեղծումներէն ազատելու համար ինչ ինչ տեղեր յաջողած են՝ 5 վերջին տարիներու տուրքերու միջինը վճարելու դրութիւնը (թահմիզ ուսուլը) ընդունիլ, և շատ տեղեր ալ նոյնն ընել կ'փափաքին:

Սյս երկու գրութիւններն ալ նոյնն են և անարդարօ հարկ է վերջապէս բոլոր յառաջագդէմ երկրաց մէջ ընդունուածին նման տուրքն համեմատական ըլլայ մշակելի հողի տարածութեան և ոչ թէ արդիւնքին։ Սյսինքն կառավարութիւնն անձէ մը անոր ունեցած հողերուն տարածութեան համեմատական տուրք առնելու է, և ոչ թէ անոր մշակած հողերուն արդիւնքին համեմատական։

Մեր մէջ վարելի հողերուն մէկ մասը շատ անգամ մէկ քառորդը միայն կ'մշակուի, իսկ եթէ տուրքը բոլոր մշակելի հողերու վրայ գանձուէր՝ երկրագործն ստիպեալ կ'ըլլար ամէնն ալ մշակել, զի մշակէ թէ ոչ պարտի վճարել տուրքը։ Ասոր հետեւանք մեծահարուստ հողատէրներն որք չեն կարող իրենց հողերուն մեծ մասը մշակել, պիտի ստիպուին զայն ձեռքէ հանել, որով և հողը բուն մշակող երկրագործին ձեռքը կ'անցնի։

Հողերը բնականաբար իրենց բերրութեան համեմատական տուրք մը վճարելու են։ Եգիպտոսի մէջ հողերու տարեկան վարձքին 1/10ը տուրք կ'առնուի։ Հողերու տարեկան վարձքը Ֆեքան (*) զլուխ 3էն 20 ոսկի կրնայ ըլլալ, ուստի և տուրքն 30—200 դշ. է։ Ինչպէս նաև շէնքերէ տարեկան վարձքին 1/10ը կ'առնուի, ու

(*) .— Ֆեքանը $4\frac{1}{2}$ տէօնիւմի չափ է։

ասոնցմէ զատ ո'ւ է տուրք չկալ երկրին մէջ։ Ամէն ոք գիտէ իր տարեկան պարտքն որ անփոփոխ կ'մնայ, և կարծեմ 20 տարին անգամ մը վարձքերու արժէքը կ'գնահատուի։

** Եւրոպիոյ մէջ, հողերն ըստ իրենց բերրութեան աստիճաններու կ'բաժնեն, ու ըստ այնմ տուրք կ'առնեն։ Պուլկարիան՝ սա երէկուան երկիրն՝ ուր ասկէց 12 տարի առաջ մեղի պէս բերքին տասանորդէն տուրք կ'առնուէր, այժմ ըստ հողերու արժէքին դրամ կ'գանձուի միայն։ Հողերն երեք աստիճանի բաժնուած են. Ա. կարգի բերրի հողերէն տեքառ զլուխ մէկ ֆր. կը գանձուի, Բ. կարգի հողերէն 60 սանդիւմ Գ. կարգի հողերէն 40 սանդիւմ։ Մարգերէ, պարտէզներէ ու անտառներէ ալ ըստ տարածութեան և աստիճանի տուրք կ'առնուի։

Տեքառը մեր տէօնիւմին գրեթէ հասար է։ Սյս տուրքն շատ քիչ կ'թուի. այո՛ քիչ է, սակայն կառավարութիւնը շատ աւելի դրամ կ'գանձէ, զի բոլոր հողերէն կ'ընէ գանձումը, որով թէ՛ ժողովուրդը գոհ է այս նոր դրութենէն և թէ կառավարութիւնը։ Եթէ այս դրութիւնը մեր մէջ հաստատուի, վստահ եմ որ կառավարութեան 6 միլիոն ոսկիի աշարի և կամուտը 10 միլիոնի պիտի հասնի, և բուն

երկրագործ ժողովուրդն համեմատաբար քիչ պիտի վճարէ, մեծ հողատէրերը պիտի տարւոյն իրենց ընդարձակատարած հողերը մշակել և կամ մշակողին յանձնել, խելացի երկրագործը պիտի հարստանայ զի իր ջանից միջոցաւ ձեռք ձգած արդիւնքէն ինք միայն պիտի օգտուի, կառավարութիւնն անոր ընկեր չպիտի ըլլայ, ու այսպէսով երկրագործութիւնը պիտի յառաջադիմէ:

Սերաստիոյ կուսակալութեան ենթակայ Աժափա, Մէրզիֆուն քաղաքացի և չրջակայից պարտէզներուն համար Շաքիր փաշա ի գործ դրաւ այս միջոցը, 1312ին, այսինքն՝ ըստ պարտէզին տարածութեան և աստիճանին գանձել տուրքերը, և մինչև այսօր ըստ այնմ կ'շարունակուի: Անցեալ տարի անձամբ հաստատեցի որ թէ՛ ժողովուրդն և թէ՛ կառավարութիւնն այս դրութենէն զո՞նն, ժողովուրդն առաջունէ նուազ կ'վճարէ, և կառավարութիւնը շատ աւելի տուրք կ'գանձէ. . . զի միջնորդ տարրը՝ միւլթեգիւնը վերցուած է մէջտեղէն: Առաջ այդ այգիներէն ելած արդիւնքին համեմատաբար գանձուելուն՝ բերքը գրող պաշտօնէին հետ յարմարելով և կամ բերքին մէկ մասը փախցնելով նուազ վճարելու ճիգեր կ'ընէին. . . այժմ առոնց պէտք է մնացած:

Ամենուրեք այսպէս ընելու համար պէտք է որ մեր երկրին բոլոր հողերու քարտէսները պատրաստուին. այսինքն՝ քաղաքը, ու հողերն աստիճաններու բաժնէն: Այս վերջին գործողութիւնը դիւրին է, սակայն քարտէսներու պատրաստութիւնը մեծածախս և դժուարին գործ մ'է: և տասնեակ տարիներու ջանից ու զոհողութեանց արդիւնք կրնայ ըլլալ:

Արդարեւ կատարեալ ու զիտական քաղաքի մը պատրաստութիւնը դժուարին է ու մեծածախս, սակայն մենք կրնա՞ք միայն մշակելի հողերուն քարտէսներն ու քաղաքին պատրաստել, ինչպէս ըրաւ Պաշիպաի քանի մը տարիներու մէջ և այդ բաւ է մեզ համար: Առ այս բաւ է կայսրութեան տասը գլխաւոր կեդրոններուն մէջ հաստատել արտաշափեան (arpentage) վարժարաններ, վեցամսեայ դասընթացով և 20 աշակերտներ ընդունելու պայմանով: (Անշուշտ աշակերտք պարտին դիտցած ըլլալ թուաբանութիւն, երկրաչափութիւն, գրահաշիւ ևն.): Որով կ'ունենանք իւրաքանչիւր կեդրոնի մէջ տարեկան 40 աշակերտ, որոնց 8ն երկրաչափի մը հսկողութեան տակ կ'սկսին գործել, իրենց չրջանակին մէջ: Երեք տարիէն կ'ունենանք $40 \times 10 \times 3 = 1200$ արտաշափեր, որով վերջ կրնանք տալ այդ առժամանակեայ վար-

ժարանաց, և անոնցմէ ելլող այս 1200 ար-
տաշափերը կրնան 5—6 տարուան մէջ պա-
տրաստել ամբողջ կայսրութեան մշակելի
հողերու քարաքանդերը:

Առանց տարիներ սպասելու այս քար-
տէսներուն ամբողջացման տուրքերու գանձ-
ման այս նոր դրութիւնը գործադրելու՝
կրնանք քարաքանդերը պատրաստուած շըր-
ջանակներու հողերն երկրագործներէ բաղ-
կացեալ յանձնաժողովով մը աստիճաններու
բաժնել և ըստ այնմ սկսիլ տուրքերու
գանձումը: Այլատուութեան մը մեծութիւնը
նկատի առնելով յուսահատելու չէ, այլ զայն
ի գլուխ հանելու համար գործի սկսելու է:
Այլատուութեամբ կարելի է ամէն դժուարու-
թեան յաղթել, և նոյն իսկ Օսմ. կայսրու-
թեան քաջասուրբ պատրաստել:

ԽՐԿՐԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԴՐԱՄԱՏՈՒՆ

Երկրագործ դասակարգին փոխառու-
թեամբ օժանդակելու պէտքն աւելի քան
քառասուն տարիներ առաջ զգացուած է,
ու 1867 թուականին Մեմֆիսի սանսրդը
անուան տակ հաստատուեցան փոխառու-
թեան սնտուկներ՝ կարևոր քաղաքացի մէջ,
որոնք ապա Մեմֆի սանսրդը անուան-
ուեցան:

Այս հաստատութեանց դրամագլուխն

առնուած է երկրագործ ժողովուրդէն, և
շանազան եղանակաւ: Բացատրեմ. նախ
սկսան հարուստ երկրագործներէ տարւոյն
բերքերէն նուէրներ առնել ի նպատակ այս
փոխատուութեան սնտուկներուն, ապա այդ
նուիրատուութիւններն ընդհանրացնելով՝
երկրագործք իրենց բերքերէն յաջորդ-
տարուան ուտեստի ու սերմնացուի բաժին-
ներն հանելէ ետք՝ մնացեալէն բան մը վճա-
րելու պարտաւոր էին աւելի վերջը՝ տրուե-
լիք նպաստները գիւղ գլուխ սահմանուե-
ցան, ու գիւղացիք իրենց մէջ կ'բաժնէին
Մեմֆի սանսրդներու տրուելիք նպատի
բաժինը: 1883ին սկսան երկրագործական
բերքերուն վրայ տուրք մը սահմանել
ի նպատակ այս սնտուկներուն: Այս նպատ-
ներով յառաջ եկած դրամագլուխէն փոխ-
առուէր երկրագործաց, նախ $\frac{12}{100}$,
ապա $\frac{9}{100}$ տոկոսով, և միայն երաշխաւո-
րութեամբ, առանց գրաւի:

* * 1886 Մարտ 1ին այս փոխատուու-
թեան սնտուկներով կազմուեցաւ երկրա-
գործական դրամատունը՝ Փորթուգալեան
Միջայէլ փաշայի նախաձեռնութեամբ. և
մինչեւ այն ատեն Մեմֆի սանսրդներու
գոյացուցած շուրջ երկու միլիոն ոսկոյ
(աւելի ճիշդ 197,364,378 դր. ի) դրամա-
գլուխն անցաւ երկրագործական դրամա-
տան:

Երկրագործ ժողովուրդը պիտի տար իր բերքին $\frac{1}{10}$ 1ը՝ աշարի տրոց հետ՝ ի նպաստ Երկրագործական դրամատան, մինչև որ դրամագլուխը 10 միլիոն ոսկիի հասնէր, և անկէ պիտի կրնար փոխառութիւն ընել, $\frac{1}{6}$ տոկոսով և $\frac{1}{10}$ 1 արձանագրութեան ծախք վճարելով՝ իր հողը կամ շէնքը վիճակեց ֆեոդալի դրութեամբ գրաւի տալով:

Վերագործաւ դրամագլուխը գլխաւորաբար մուրհակով պահանջներէ բաղկացեալ էր, յորմէ մինչ 1904 միայն շուրջ 675 հազար ոսկի (աւելի ճիշդը 67,519,129 ՊՐՂ.) գանձուեցաւ և Ապտ-իւլ-Համիտի ի դահ բարձրացման քսանհինգամեակին առթիւ անգանձելի համարուած յուրջ 500 հազար ոսկին (աւելի ճիշդը՝ 50,550,472 ՊՐՂ.) պարտատէրներուն շնորհուեցաւ: Նախնական դրամագլխի մնացեալ մասը՝ 80 հազար ոսկւոյ չափ գումար է՝ Ելեւստից նախարարութեան կողմանէ գանձուած էր մինչև այն ատեն, որով և արքունի գանձն Երկրագործական Պանքային պարտական էր շուրջ 80 հազար ոսկի. ապա այլևայլ ժամանակներ Ելեւստից նախարարութիւնը փոխառութիւններ ըրաւ Երկրագործական Պանքայէն, որով այսօր կայսերական գանձն Երկրագործական դրամատան պարտական է շուրջ $4\frac{1}{2}$ միլիոն ոսկի. (աւելի ճիշդը՝ 446,792,170 ՊՐՂ.):

Երկրագործական դրամատան դրամագլուխն այսօր $10\frac{1}{2}$ միլիոն ոսկի է, սակայն $4\frac{1}{2}$ միլիոնը տարիներէ ի վեր առանց տոկոսի գանձուն անցած ըլլալուն՝ իր տրամագրութեան տակ ունի միայն 6 միլիոն ոսկի, որ անբաւական է իր գործաշնուհեանց, որով շատ անգամ Երկրագործաց դիմումները մերժելու և կամ պահանջուածէն նուազ գումարներ միայն տալու հարկին մէջ կ'գտնուի: Այսպիսի փոքր փոխառութիւններն ստէպ օգտակար չեն կրնար ըլլալ երկրագործաց: Երկրագործական դրամատունը վերջերս սկսած է օտար դրամատուններէ փոխառութիւններ կնքել երկրագործաց դոհացում տալու համար:

Յառաջագէտ երկիրներու մէջ կառավարութիւնք կ'նպաստեն այսպիսի հաստատութեանց. մեր մէջ ընդհակառակն կառավարութիւնն այդ հաստատութիւններէն կ'օգտուի, անոնցմէ փոխառութիւններ կ'ընէ առանց տոկոսի, և փութկոտութիւնը հունենար տարիներէ ի վեր զայն հատուցանելու:

Երկրագործ ժողովրդեան քրախնքի արդիւնքով կազմուած այս դրամագլուխը նուիրական է, և պէտք է մնայ միայն այդ դասակարգին յատուկ, և այլոց կողմանէ անձեռնմխելի: Ժամանակն եկած է որ կառավարութիւնը վերադարձնէ այդ փոխ

առած գումարն Երկրագործական դրամատան, ի դիւրութիւն անոր գործառնութեանց: Երկրագործները մեծ պէտք ունին փոխառութեանց՝ եղանց ժանտախտի հետեւանօք կորսնցուցած կենդանեաց տեղն ուրիշներ գնելու. և անօթութեան հետեւանօք իրենց կերած սերմնցուն թեղ սերմնցուն գնելու համար:

Այս $4\frac{1}{2}$ միլիոն ոսկեայ գումարին համար այլընդայլոյ խօսքեր կ'լսուին. ըստ ունաց այդ գումարը երեքուկ պարտուց կարգը պիտի անցնի, և ըստ աւելի յօռեալներու՝ իսպառ պիտի ջնջուի Մալիէի պարտուց ցուցակներէն, ինչպէս այլ նախարարութեանց անուանական պահանջները...: Չեմ ուզեր հաւատալ այս տարածայնութեանց և մեծ հաւատք ունիմ մեր Ելեմից անտեսագէտ նախարարին դատողութեան ու խիղճին վրայ. նա գիտէ անշուշտ թէ՛ սակայսերական գանձուն պարտուց ամէնէն նուիրականն ու սուբբն է, ուստի և կարեւոր է ընդ փոյթ նոյն իսկ փոխառութեամբ հատուցանել զայն, և արդէն բազմաաւանջ հէգ երկրագործին զրկանաց վերջ մը դնել:

Ինչպէս յիշեցինք, ըստ օրինի Երկրագործական Պանքային դրամագլուխը առաջ միլիոն ոսկեայ հասնելուն այլեւս պիտի դադարէր ի նպաստ այս հաստատութեան երկրա-

գործական բերքերէն առնուած $\frac{1}{10}$ ի տուրքը: Ինչպէս ըսինք, արդէն դրամագլուխը առաջ միլիոնն անցած է, սակայն $4\frac{1}{2}$ միլիոն ոսկեայ պահանջը չգանձուելուն՝ կ'շարունակուի այդ տուրքը: Անցեալ տարի Երեսփոխանական ժողովն $\frac{1}{10}$ լը կէտի իջեցուց, զոր բնականաբար պիտի շարունակէ աւել մինչեւ որ կայսերական գանձն հատուցանէ իր պարտքը: Միշտ խեղճ երկրագործն է որ կ'տուժէ:

Երկրագործական դրամատան փոխառութեան պայմանները ծանր են. $\frac{1}{10}$ 6 արդէն՝ երկրագործի մը համար ծանր համարուած տոկոսին վրայ կ'բարդուի առաջին տարին իբր արձանագրութեան ծախք $\frac{1}{10}$ 1. Գրաւի իբր արձանագրութեան ծախք $\frac{1}{10}$ 1. Գրաւի դրուած կալուածը վեճահեց ֆեռալ ընելու ու այլ օրինական ծախքերէն զաւելան և ապօրէն ծախքեր, ինչպէս մուխթարէն վկայագիր առնելու, և նոյն իսկ «սնուկը դրամ չկայ» պատասխանը ընդունելու համար կանխազգուշական վճարքները, որք թեղ տեղ դեռ կ'շարունակուին կ'ըսուի... որով և տոկոսը կարեւոր փոխառութեանց համար շատ շատ $\frac{1}{10}$ 7-8ի կ'բարձրանայ, սակայն փոքր փոխառութեանց համար 9-10ի և մերթ մինչև 20 և աւելի կ'հասնի:

Անատուրի քաղաքաց մէջ տեսած էք ամենքդ ալ գիւղերէ եկած խեղճ երկրագործաց երամներ՝ որք օրերով դուռնէ դուռ

կ'դեգերին, սրճարաններու անկիւնները կ'իման, քանի մը հարիւր զըշ. փոխառութիւն կնքելու համար... և որք իրենց հօղը վեճակէն քեռալ ընելու, և օրինական ու ապօրէն ծախքերը վճարելով՝ իրենց ստացած գումարին գրէթէ մէկ երրորդը կ'ծախսեն:

* * * Երկրագործաց համայն հարիւրին Յի տոկոսը չափազանց է. գլխի մեր երկրին երկրագործութիւնն հազիւ հարիւրին 4 շահ կրնայ արտադրել: Արդարեւ ամէնէն շահաւոր համարուած տեղերն իսկ՝ ի հաշիւ առնելով երկրագործին բոլոր դրամագլուխը, հող, կենդանի, գործի, և ինչ որ գործաւորներու և գործաւորուէիներու օրականները, կենդանեաց ծերանալուն, հիւանդութեանց ու մահու վնասները, և հեղեղի, կարկուտի, մարախի վտանգներուն դէմ ապահովելու համար չափաւոր գումարներ դնելով՝ իբր գուտ շահ, հազիւ հազ հարիւրին 4 շահ մը կ'իմայ... ուստի երկրագործն հարիւրին 6-7-10 վճարելով բնականաբար իր դրամագլուխէն կ'ուտէ, և հողերն իր ձեռքէն կ'ելլեն, որով օր քան զօր կ'աղքատանայ ու կ'փճանայ, ինչ որ տեղի ունենալու վրայ է:

Այն երկրագործն որ լուրպէթի մէջ աշխատողներ չունի՝ կարելի չէ որ պարտք վճարէ, եթէ նոյն իսկ հարիւրին 6—7 ըլլայ իր փոխառութեան տոկոսը:

Այս տարի բաւական դժուարութեամբ արձանագործութեան հարիւրին 1ի տոկոսն երեսփ. ժողովը ջնջեց, յոյս ունիմ թէ՝ նոր եւթիմի շնորհիւ ապօրէն ծախսերը կը նուազին ու կ'դադրին. սակայն կրկին հարիւրին 6ի տոկոսը շատ ծանր է մեր երկրագործաց համար, հարկ է զայն հարիւրին 4ի իջեցնել, անկէջ աւելին վճարելու անկարող է մեր երկրագործը: Եւ ինչո՞ւ իր կարողութենէն վեր տոկոս պահանջել երկրագործէն, քանի որ իրն է արդէն այդ դրամագլուխը, իր քրտանց արդիւնքն է: Այս տոկոսի դեղշը պէտք է պահանջէ ժողովուրդն և ձեռք ձգելու աշխատին ազգին ներկայացուցիչները:

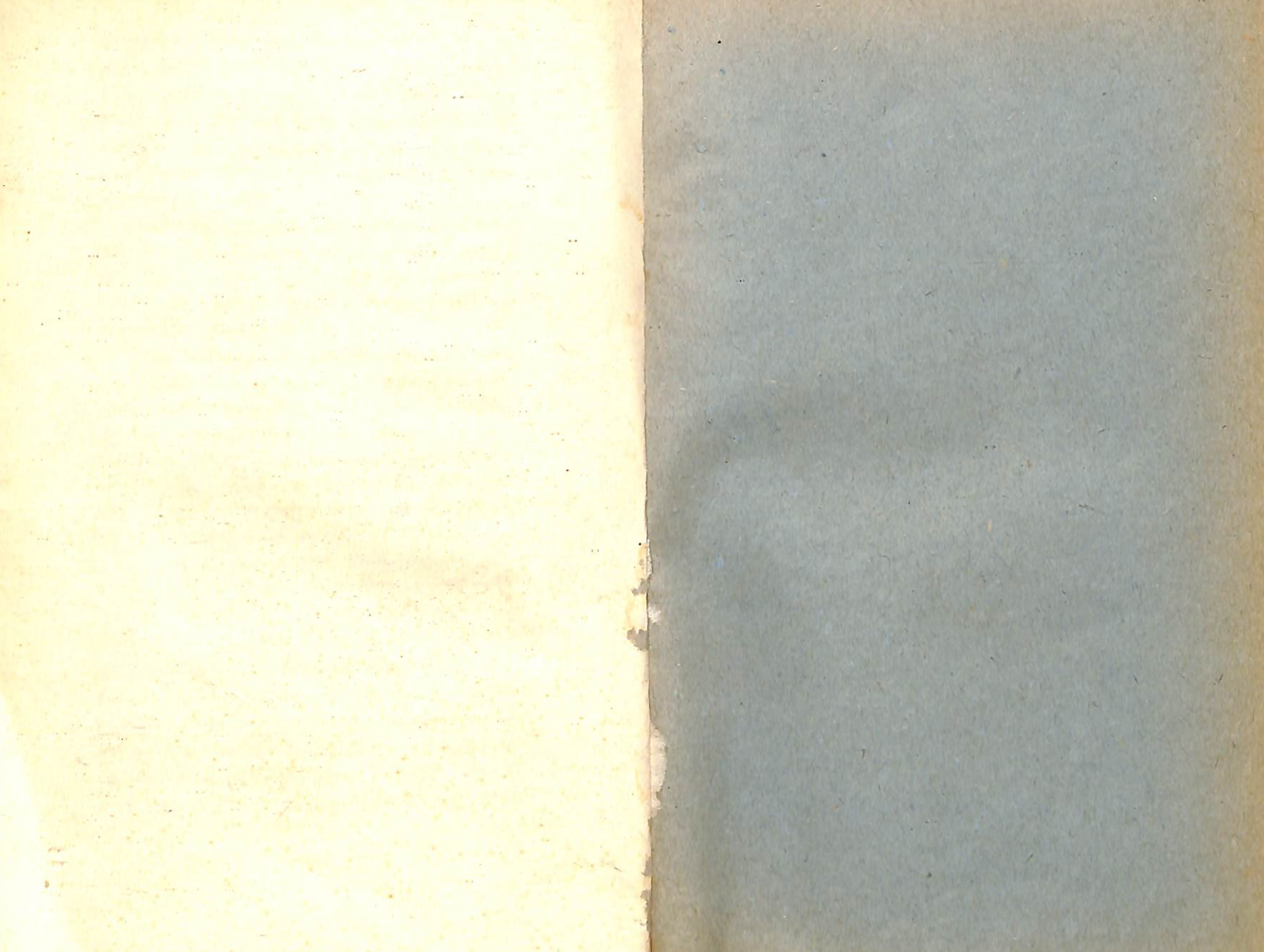
* * * Ըստ հանրապէս բուն երկրագործները չեն որ կ'օգտուին երկրագործական դրամատուններէ, այլ աւելի քաղցեցի փոքր ու մեծ խանութ պաններն ու վաճառականները, որք ունենալով հողեր ու ագարակներ՝ զանոնք գրաւ դնելով կարեւոր գումարներ փոխ կ'առնեն, ու այդ գումարներն ոչ թէ երկրագործութեան համար կը գործածեն, այլ աւելի իրենց վաճառականական գործերուն, և նոյն իսկ զայն % 12, 18, 24ի տոկոսի կուտան հէգ երկրագործներու անճարակ դասակարգին... Զարիքը կրկին է, թէ՛ Երկրագործական դրամատան արդէն փոքր դրամագլուխն եր-

կրագործ չեղողներու ձեռքը կ'անցնի, ու բուն երկրագործները դրամ չկայ ըսելով կ'մերժուին, և կամ անոնց պահանջէն նուազ կ'տրուի և թէ այդ երկրագործներուն քրոջանց արդիւնք գումարով՝ երկրագործները կ'չահագործուին ու մակաբոյծներ ը կ'հարստանան:

Ձանադիր ըլլալու է այս ապօրէնութեան առաջին առնել, և այնպիսի օրէնք մը հաստատել, որպէս զի այս դրամաւորներէն միայն բուն երկրագործները կարենան օգտուիլ:

Մեր երկրագործական դրամատան անբաւականութիւնը պէտք կ'զգացնէ եւրոպական մեծ դրամագլխով Բռեքի Ֆոնսիէի մը հաստատութիւնը, որոյ մասին առաջարկներ եղած են եւրոպական դրամատէրերու ընկերութեանց կողմանէ, և ըստ մեր լսածին Շուրաի Տեովիքի կողմանէ արդէն ընդունուած ալ է:

Ոմանք, մանաւանդ երկրագործական դրամատունը զայս անասակար կ'համարին երկրին համար, և քաղաքականապէս ալ աննպաստ: Կարծեմ թէ ասոնք չափազանցութիւններ են, երկրագործական մեծ գործառնութեանց համար կարեւոր գումարներու անհրաժեշտութիւնն զգալի ըրած են արդէն Բռեքի Ֆոնսիէի մը պէտքը, և սա ուշ կամ կանուխ պիտի յաջողի՝ հակառակ յարուցուած ընդդիմութեանց:

1r

8569-8575

« Ազգային գրադարան

NL0081570

« Ազգային գրադարան

NL0081569

« Ազգային գրադարան

NL0081568

« Ազգային գրադարան

NL0081572

« Ազգային գրադարան

NL0081567

« Ազգային գրադարան

NL0081571

« Ազգային գրադարան

NL0081566

2013

